

Oud Utrecht

hart voor historie en cultureel erfgoed in de provincie Utrecht

6

Herwaardering van de Utrechtse paus, Adrianus VI

Veertig jaar reformatorisch onderwijs in Utrecht

Een 14e-eeuws kunstenaar in de Zadelstraat

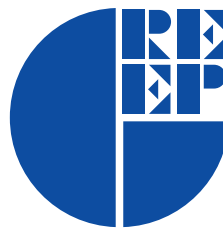

voor utrechtboeken
stad en provincie

selexyz broese

hoofdvestiging: stadhuisbrug 5
3511 kp utrecht t 030 2335200
e info.broese@selexyz.nl
www.selexyz.nl

GREEP Schilders bv

- Restauratiewerken
- Onderhoud

Lange Nieuwstraat 66
3512 PL Utrecht
Tel. 030-241 31 15
Mob. 06-24133494
Fax 030-666 14 41

Bouw Belegging Restauratie Recreatie Bemiddeling

LAAN VAN VOLLENHOVE 2925 3706 AK ZEIST
POSTBUS 143 3700 AC ZEIST
TELEFOON 030 - 695 66 44

De kracht in vellen offset

Roto Smeets

Een bedrijf dat vecht voor de successen van zijn opdrachtgevers. Roto Smeets GrafiServices is gespecialiseerd in vellen offset en bedient zijn nationale en internationale opdrachtgevers vanuit twee locaties. Van advies tot persoonlijke begeleiding van pre-media, nabewerking, pre-distributie tot distributie.

Strong, sharp, safe & fast.

GrafiServices

Utrecht
T 030 - 282 28 22

Eindhoven
T 040 - 250 50 00

www.rsgrafiservices.nl
rsgrafiservices@rotosmeets.com

Roto Smeets GrafiServices is onderdeel van Roto Smeets Group.

met mij gaat het goed

jeroen tirion, grafisch ontwerp - 0655 763 379

LEVEN IN UTRECHT 1850-1914

P.D. 'T HART, *Leven in Utrecht 1850-1914*. Groei naar een moderne stad.
348 blz., gebonden, geïllustreerd, ISBN 90-6550-888-0, €29,-.

Utrecht was in de negentiende eeuw bepaald geen gezapige en deftige rentenierstad, zoals vaak is beweerd. Er werd hard gewerkt aan de verbetering van de armenzorg, de volksgezondheid, de volkshuisvesting, de werkgelegenheid en de arbeidsomstandigheden. Het leven van de gewone Utrechters, die in dit boek centraal staan, werd een stuk aangenamer.

Een uitgave van Verloren. Zie www.verloren.nl.

Inhoud

168

Jan Roegiers

'Uit Utrecht, een aanzienlijke stad in de Nederlanden'

Paus Adrianus VI (1459-1523)

174

Louise E. van den Bergh-Hoogterp

Maria van Lommen en haar 'gout- en silversmitswinkel'

Boven het maaiveld 5

178

John Exalto

Een school van eigen richting

Het reformatorisch onderwijs in Utrecht in de 20^e eeuw

183

Signalement

184

Johan van Kempen

'Door een ieder even hogelijk geapprecieerd'

Geschiedenis van film en bioscoop in Utrecht

Boekbespreking

186

Martin W.J. de Bruijn

Michiel de verluchter

Nieuwe gegevens over Nederlands oudste bij naam bekende schilder

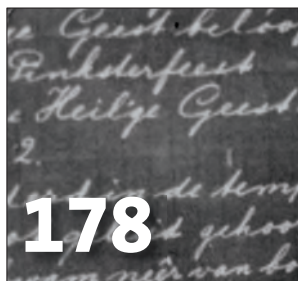
190

Agenda

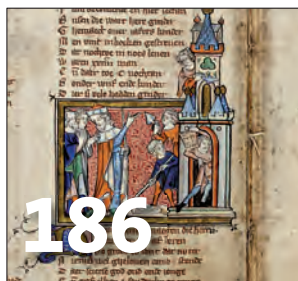
Adriaan van Utrecht

550 jaar geleden werd Nederlands enige paus, de uit Utrecht afkomstige Adrianus VI, geboren. Zijn pontificaat duurde niet lang, maar ontnam later bij het publiek het zicht op zijn theologische en bestuurlijke verdiensten van voor die tijd. Als paus streefde hij naar hervormingen, maar de tijd was hem daartoe niet gegeven.

Psalmgezing en bijbelvertelling

'Tot hiertoe heeft ons de Heere geholpen': het was een kwestie van lange adem voordat het reformatorisch onderwijs in Utrecht de schooldeuren kon openen. Inmiddels kan het 40-jarig bestaan gevierd worden van de Eben Haëzer-school in Oog en Al; mede dankzij de leerlingen uit de wijde omgeving, dagelijks gebracht en gehaald in elf rode schoolbusjes.

Michiel de verluchter

Door zijn ondertekening in 1332 van een illustratie in Maerlants Rijmbijbel is Michiel van der Borch de oudst bij naam bekende Nederlandse schilder. Veel meer dan dat hij tien jaar daarvoor ingeschreven was als burger van Utrecht was er over hem niet bekend. Nieuw onderzoek leert ons dat hij en zijn gezin te midden van vele andere ambachtslieden jarenlang woonde en werkte in de Utrechtse Zadelstraat.

‘Uit Utrecht, een aanzienlijke stad

Paus Adrianus VI (1459-1523)

Pas acht maanden na zijn verkiezing tot paus arriveerde hij in Rome en nauwelijks een jaar later overleed hij. Als theologische en bestuurlijke autoriteit had hij daarvoor zijn naam elders al gevestigd. En als paus zorgde de 550 jaar geleden in Utrecht geboren paus Adrianus VI voor een opmerkelijke primeur: hij erkende openlijk dat ‘Rome’ zich langdurig schuldig had gemaakt aan immoreel en decadent gedrag.

‘Hadriano VI Pontifici Maximo ex Traiecto insigni Inferioris Germaniae urbe’, ‘Aan paus Adrianus VI, uit Utrecht, een aanzienlijke stad in de Nederlanden’. Zo begint het opschrift van het grafmonument in de Santa Maria dell’Anima te Rome. Zelf betitelde de toekomstige paus zich tijdens zijn professoraat te Leuven als *Adrianus de Traiecto* en het is dan ook onder die naam van *Adriaan van Utrecht* dat hij verschijnt in de universitaire historiografie. Zijn vaderstad is hij zijn leven lang indachtig gebleven. Anderzijds heeft ook zijn geboorteplaats hem niet vergeten. Bij zijn 500e verjaardag heeft ze hem, net

Adrianus VI, kopie naar een portret door Jan van Scorel, 16e eeuw.

□ FOTO BRUNO VANDERMEULEN, © K.U. LEUVEN

als Leuven, geëerd met een grote tentoonstelling.¹ Een halve eeuw later krijgt de 550e verjaardag van deze geboorte minder aandacht. Niet-

temin is het zinvol hem bij dit half-eeuwfeest voor het voetlicht te halen. Adriaan leefde in een uiterst boeiende tijd en heeft een belangrijke rol

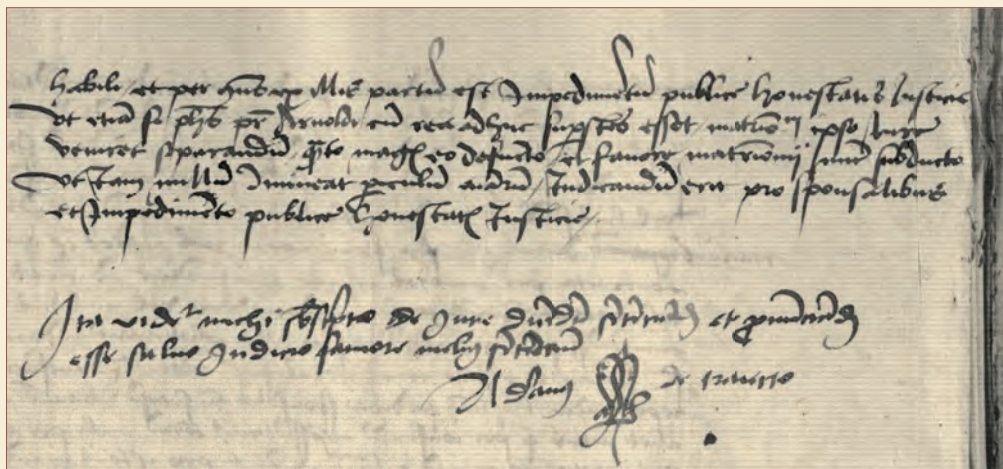
in de Nederlanden'

gespeeld als man van wetenschap, als leermeester van de toekomstige keizer, als bestuurder en kerkleider. En het begon allemaal in Utrecht.

Grote ernst en religiositeit

In Utrecht werd Adriaan geboren op 2 maart 1459 als zoon van Floris, een welgestelde meester-timmerman. De familienaam 'Boeyens' die hem nog in recente historiografie wordt toegedicht is een misverstand. Het gaat daarbij om het patroniem van zijn vader: zoals Adrianus zichzelf 'Floriszoon' noemt, zo heette zijn vader 'Boudewijnszoon', een patroniem dat onder vele vormen opduikt (Boudens, Bauwens, Baeyens, Boyens). Weinig is bekend over de familie, enkel dat zijn vader in 1469 reeds overleden was en zijn vrouw had achtergelaten met drie kinderen - van wie Adriaan de jongste was -, en met een behoorlijk inkomen. Dat maakte het mogelijk dat Adriaan de Latijnse school kon lopen, wellicht eerst in Utrecht en vanaf zijn 9e jaar in Zwolle, bij de broeders van het Gemene Leven. Daar maakte hij kennis met de Moderne Devotie, de religieuze hervormingsbeweging die haar oorsprong vond in het optreden van Geert Groote (1340-1384). Hij werd er blijvend getekend door een grote ernst, persoonlijke religiositeit, veeleisendheid voor zichzelf en voor anderen.

Zeventien jaar oud trok Adriaan naar Leuven, waar hij op 1 juni 1476 werd ingeschreven aan de universiteit als leerling van de pedagogie Het Varken. Te Leuven verbleven de studenten van de Artesfaculteit, de basisfaculteit waar iedereen zijn universitaire loop-

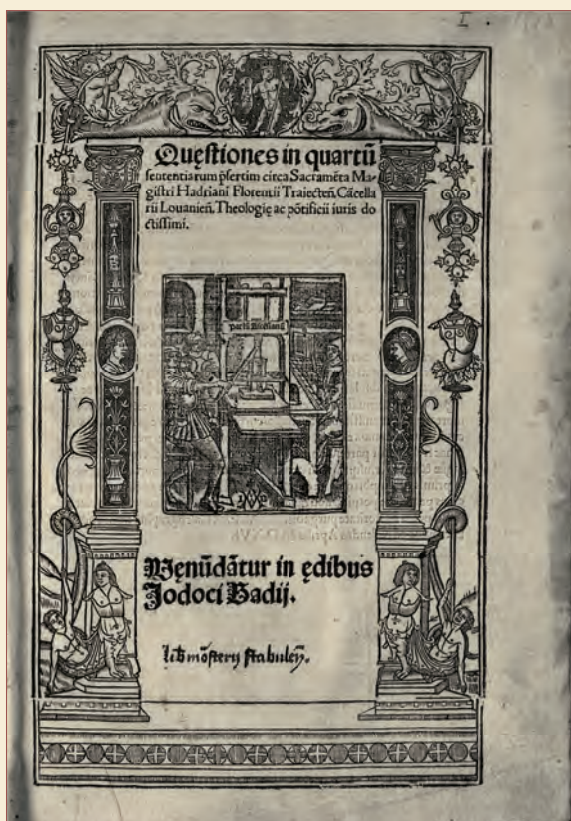
Handtekening van Adrianus de Trajecto, opgenomen in handschrift 24 van de Universiteitsbibliotheek K.U.Leuven

□ UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK K.U.LEUVEN

baan begon, in een van de vier pedagogieën die genoemd werden naar oude huisnamen: de Lelie, de Burcht, de Valk en het Varken (*Porcus*). Ze kregen er in twee jaar een basisopleiding in de filosofie volgens het aristotelische model. Aan het einde van de tweejarige *cursus* vond een wedstrijd onder de studenten plaats. In de promotie van 1478 eindigde Adriaan glansrijk als eerste, de *primus*. Meestal betekende dit studieresultaat het begin van een schitterende carrière aan de universiteit, in de kerk of in bestuurlijke functies. Maar daarvoor diende eerst nog de *cursus* doorlopen te worden aan een van de 'hogere' faculteiten: theologie, kerkelijk of burgerlijk recht, geneeskunde. Adriaan koos voor de theologie, waar de *cursus* toen twaalf jaar duurde. Tijdens die periode doceerde hij aan de pedagogie waar hijzelf had gestudeerd. Intussen ontving hij de lagere en hogere wijdingen, zodat hij reeds priester was toen hij op 1 augustus 1490 afstudeerde als licentiaat in de theologie.

Margareta van York

Een jaar later, op 18 juni 1491, promoveerde Adriaan tot doctor in de theologie. Deze hoogste graad werd alleen behaald door wie een academische carrière beoogde. Niet de bijkomende intellectuele eisen vormden de reden waarom deze graad zeldzaam was, wel de hoge kosten die aan de promotie verbonden waren. Maar de investering loonde: als doctor kon Adriaan lid worden van het bestuurscollege van de faculteit waar hij intussen reeds doceerde. De *doctores regentes*, leden van dit college, verdeelden de inkomsten van de faculteit onder elkaar. Het is interessant te zien wie de weldoener was die Adriaans doctoraatskosten subsidieerde: niemand minder dan Margareta van York, de weduwe van hertog Karel de Stoute. Margareta toonde grote belangstelling voor religieuze vernieuwingsbewegingen

De eerste uitgave van Adriaans 'Questiones in quartum sententiarum', gedrukt te Parijs bij Josse Bade, 1516. Het is een editie, buiten de auteur om, van het tractaat over sacramententheologie dat hij in 1506-1508 te Leuven doceerde.

□ UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK K.U. LEUVEN

en moet door een van Adriaans professoren op deze veelbelovende student gewezen zijn, wellicht niet alleen vanwege zijn intellectuele kwaliteiten, maar ook vanwege zijn religieuze en pedagogische ijver. Voortaan bleek Adriaan in hofkringen bekend.

Dat heeft zijn verdere carrière geen kwaad gedaan. Sinds 1489 doceerde Adriaan aan de theologische faculteit. Die leeropdracht bezorgde hem in januari 1490 een prebende (toelage) als kanunnik van het Sint-Pieterskapittel te Leuven. De bescherming van het Hof zorgde ervoor dat nog andere beneficies hem te beurt vielen: pastoor van het Begijnhof te Leuven (1490) en van Goedereede (Zuid-Holland, 1492), domkanunnik te Utrecht door tussenkomst van Filips de Schone (1505), kanunnik-thesaurier van Sint-Marie te Utrecht (1511), kapitteldeken van Onze-Lieve-Vrouw te Antwerpen (1513, snel afgestaan), proost van Sint-Salvator of Oudmunster te Utrecht (1514), kanunnik van

Sint-Pieter te Anderlecht (1515). Zijn confraters verkozen hem in 1497 tot kapitteldeken van Sint-Pieter, waardoor hij de leider werd van de hele Leuvense geestelijkheid.

De cumulatie van al deze ambten en inkomens door een man die bekend zou worden als bestrijder van misstanden kan verwondering wekken. Adriaan resideerde inderdaad nooit in Utrecht of elders buiten Leuven, maar liet de diensten die verbonden waren aan deze beneficies verzorgen door plaatsvervangers die zich met een deel van het inkomen tevreden moesten stellen. We kunnen enkel vaststellen dat een dergelijke cumulatie gebruikelijk was bij geestelijken met contacten aan het hof.

Theologische autoriteit

De echte taken van Adriaan volgden uit zijn academische functie. Die bestond op de eerste plaats uit een belangrijke leeropdracht. Als docent in de theologie blijkt hij zich vooral te hebben toegelegd op de moraaltheologie. Oudere literatuur beschrijft hem als typische exponent van de late, decadente scholastiek die niet veel verder kwam dan eindeloze casuïstiek en het herkauwen van oude thema's. Martin Stone heeft aangetoond hoe onterecht dit oordeel was. Adriaan bekommert zich om de reële problemen van wie wenst een gewetensvol leven te leiden. Hij ziet in zorgvuldige analyse van de rol van het geweten in het menselijk handelen een belangrijke opdracht voor de theologie. Voor het oplossen van concrete vragen doet hij niet alleen een beroep op teksten uit de bijbel, de vaders en zijn scholastieke voorgangers, maar ook op de rechtswetenschap en de filosofie en getuigt daarbij van een zeer grote belezenheid en echte originaliteit.² Reeds voordat hij tot paus werd verkozen, verschenen zijn werken in druk en werden ze in het buitenland herdrukt: twee titels zorgden voor 21 drukken in 35 jaar. Een eeuw lang werd Adriaan door de meest gerespecteerde katholieke theologen als *auctoritas* geciteerd. Alhoewel hij een typisch vertegenwoordiger was van die laatmiddeleeuwse scholastiek, stond hij toch niet vijandig tegenover

de vernieuwing die door het renaissance-humanisme werd bepleit. Adriaan liet Erasmus een Leuvense leerstoel aanbieden. De Rotterdammer bedankte beleefd, maar sprak steeds met groot respect over deze echte vaktheoloog van wie hij de colleges had bijgewoond.

Aan de universiteit bewees Adriaan zijn kwaliteiten als bestuurder en hervormer. In februari 1493 en augustus 1500 werd hij tot rector verkozen, een functie die om de zes maanden wisselde. Zeer belangrijk was zijn rol als inspirator van nieuwe collegestichtingen en als hervormer van bestaande colleges. Onder zijn invloed evolueerden de Leuvense colleges van liefdadige stichtingen, die arme studenten kost en inwoning verschaften, tot vormingshuizen waar de elite van een nieuwe clerus zou opgevoed worden. Daarmee werden deze colleges volwaardige voorlopers van de seminaries die na het Concilie van Trente voor de vorming van priesters zouden worden opgericht.³ Zijn ijver voor de hervorming van de geestelijkheid blijkt ook uit de toespraken die hij, als kapitteldeken, hield voor de verzamelde Leuvense clerus. Hij wees de geestelijken op hun plichten, aarzelde niet misstanden aan te klagen, eiste naleving van de celibaatverplichting en pleitte voor een persoonlijke priesterlijke spiritualiteit.

Bisschop en inquisiteur in Spanje

Het kan geen verwondering wekken dat deze gerespecteerde man in 1507 door keizer Maximiliaan werd aangesteld tot *praeceptor* (leermeester) van zijn kleinzoon, aartshertog Karel, de toekomstige keizer Karel V. Karels vader, Filips de Schone, was het jaar tevoren overleden en de kroonprins werd opgevoed aan het hof van zijn tante Margareta van Oostenrijk die als landvoogdes van de Nederlanden te Mechelen resideerde. Het eigenlijke onderwijs van de prins liet Adriaan over aan anderen, maar hij coördineerde de intellectuele, morele en religieuze vorming van de troonopvolger. Rond Nieuwjaar 1510 verhuisde Adriaan naar Mechelen en kwam er een einde aan zijn onderwijs. In 1512 kreeg hij de titel van raadsheer en voortaan werd hij bij de politieke besluitvorming en dynastieke problemen betrokken.

Het Pauscollege te Leuven, naar een prentkaart uit de eerste jaren van de 20e eeuw. De gebouwen werden in 1776-1789 volledig vernieuwd.

□ UNIVERSITEITSARCHIEF K.U. LEUVEN

In 1515 werd Karel meerderjarig verklaard en ingehuldigd als landsheer in de Nederlanden. Omdat de geplande troonsopvolging in Spanje bedreigd leek, werd Adriaan door de jonge vorst en Maximiliaan naar het Iberisch schiereiland gezonden. Karels andere grootvader, Ferdinand van Aragon, leek een voorkeur te tonen voor Karels broer Ferdinand, die in Spanje werd opgevoed. Adriaan slaagde erin om het vertrouwen te winnen van kardinaal Ximenes de Cisneros, aartsbisschop van Toledo en de invloedrijkste man van het koninkrijk. De twee bleken in kerkelijke en politieke aangelegenheden op één lijn te zitten en de kardinaal maakte Adriaan vertrouwd met de kerkelijke hervormingen die hij in Spanje had doorgevoerd. Toen Ferdinand op 23 januari 1516 overleed, drie maanden na de aankomst van Adriaan, was de hele erfopvolging ten gunste van Karel beslecht. In afwachting van de overkomst van de nieuwe koning was Ximenes door Ferdinand tot regent aangesteld. Karel benoemde Adriaan tot zijn gezant bij de Kroon van Castilië en Ximenes betrok hem bij het bestuur. De kardinaal zorgde ervoor dat Adriaan werd benoemd tot bisschop van Tortosa en inquisiteur van Aragon, Valencia en Navarra. Karel wist van paus Leo X te verkrijgen dat Adriaan op 1 juli 1517 tot kardinaal werd benoemd. Die bekeer zijn Spaanse verblijf nog steeds als

een tijdelijke opdracht. Datzelfde jaar kocht hij een ruim huis te Utrecht dat hij liet aanpassen tot een geschikt verblijf voor de oude dag. Het nog bestaande *Paushuize* herinnert aan dit nooit vervulde voornemen.

Een onverwachte pauskeuze

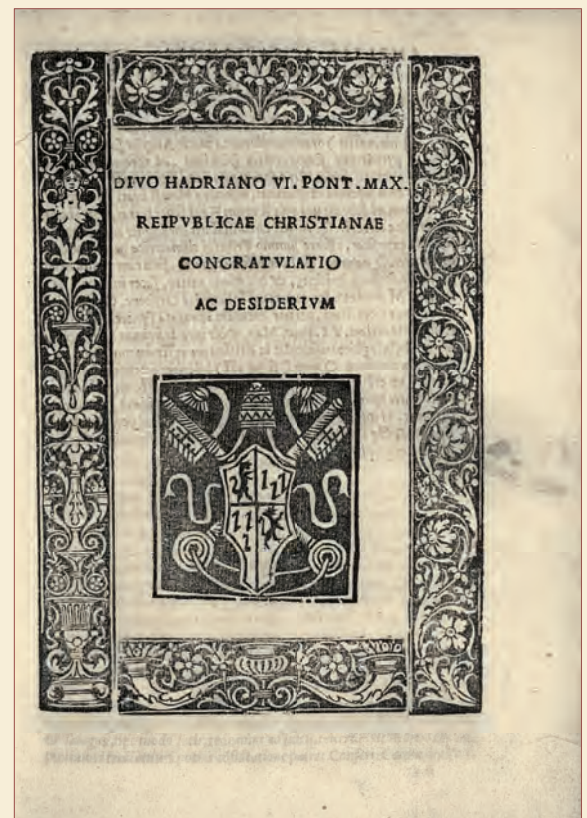
In september 1517 kwam Karel over naar Spanje. Omdat Ximenes reeds in november overleed, kreeg Adriaan een grotere rol in het bestuur toebedeeld en ontving hij ook de belangrijke functie van inquisiteur van Castilië. De edelen die Karel vergezelden slaagden erin met hun schraapzucht en ongebreidelde ambities het bestuur van de jonge koning bijzonder impopulair te maken. In mei 1520 vertrok Karel naar Duitsland, waar hij na de dood van Maximiliaan tot keizer was verkozen. Adriaan werd benoemd tot regent van Spanje. Spoedig kwam hij in een zeer moeilijke situatie terecht toen een regelrechte opstand van de Castiliaanse steden en een goed deel van de adel uitbrak. Met de hulp van trouw gebleven militairen slaagde hij na enkele hachelijke maanden erin de opstand neer te slaan en zonder al te bloedige repressie in 1521 de rust te herstellen. De episode had echter veel van zijn krachten geëist.

Het voortijdige overlijden op 1 december 1521 van paus Leo X schudde politiek en kerkelijk de kaarten dooreen. Het kardinalencollege bleek diep ver-

deeld over de keuze van een opvolger. Op 9 januari 1522 raakten de kiezers het eens over een onverwachte kandidaat, de afwezige bisschop van Tortosa. Adriaan vernam het nieuws pas op 22 januari, terwijl hij in de weer was om het hoofd te kunnen bieden aan een Franse invasie. Hij aanvaardde deze verkiezing, meer uit gehoorzaamheid dan met enthousiasme. Omwille van de toestand in Spanje en de bestaande oorlogssituatie die reizen onveilig maakte, duurde het tot augustus eer hij in Rome aankwam. Op 31 augustus werd hij in een sobere plechtigheid tot paus gekroond. Hij behield als paus zijn eigen naam wat een uitzondering betekende op een vijf eeuwen oud gebruik. Alleen Marcellus II (1555) deed het hem nog na.

'Barbaar uit het Noorden'

De verkiezing van Adriaan wekte grote verwachtingen bij sommige kardinalen en anderen die ijverden voor kerkelijke hervormingen en een herstel van de reputatie van de Heilige Stoel. Renaissancepauzen zoals

Dit anonieme pamfletje dat verscheen bij Adriaans aankomst te Rome bevat niet enkel gelukwensen, maar formuleert ook de verwachtingen die hervormingsgezinde kringen over hem koesterden.

□ UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK K.U. LEUVEN

Paushuize aan de Kromme Nieuwegracht, Utrecht. Tekening door L.P. Serrurier 1730 naar een onbekend voorbeeld uit de 17e eeuw.

□ HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

Alexander VI (1492-1503) en Julius II (1503-1513) hadden door hun immoreel gedrag of voortdurende oorlogen het geestelijk gezag van de pausen ongeloofwaardig gemaakt. Paus Adrianus was van plan te Rome grote schoonmaak te houden. Een hervorming van de pauselijke Curie, die handel dreef in kerkelijke ambten en geestelijke gunsten, leek hem een grote prioriteit. De nieuwe paus weigerde lucratieve postjes en andere gunsten te verdelen onder de kardinalen en andere prelaten. Tot teleurstelling van velen bleek hij geenszins geïnteresseerd in renaissancekunst of een luxueuze hofhouding, maar leidde hij een sober en zuinig leven. De Romeinse bevolking werd door deze 'barbaar uit het Noorden' zwaar teleurgesteld in haar verwachtingen. We moeten echter niet vergeten dat Adriaan bij zijn komst te Rome een volledig lege schatkist had aangetroffen.

Andere problemen dan curiehervorming eisten de onmiddellijke aandacht op. Adrianus droomde van een verenigde Westerse Christenheid die de Turkse opmars tot staan zou brengen. Kort na zijn verkiezing hadden de Turken, reeds meester van Griekenland en de Balkan, Rhodos

ingenomen en op die manier de controle over het hele Oostelijk bekken van de Middellandse Zee verworven. Christelijke eenheid was echter ver weg door de voortdurende oorlogen van Frankrijk tegen Spanje en Habsburg, elk met eigen bondgenoten. Tot teleurstelling van de keizer weigerde Adrianus partij te kiezen en streefde hij ernaar de twee kampen tot een vergelijk te bewegen. De Franse koning bleek echter niet van goede wil en uiteindelijk restte Adrianus geen andere keuze dan zich aan te sluiten bij de alliantie die Karel had gevormd. De paus bleek wel vanaf het begin bereid Karel te steunen in zijn strijd tegen Luther die in enkele jaren tijd Duitsland in rep en roer had gebracht, maar hij volgde daarbij een andere strategie dan de vorst.

Graftombe van Adrianus VI in de Santa Maria dell'Anima Rome

□ FOTO STEO153 WIKIMEDIA COMMONS

Pauselijk 'mea culpa'

Adriaan had kennis gemaakt met de ideeën van Luther toen zijn Leuvense collega's in november 1519 diens stellingen hadden veroordeeld en ze 'de kardinaal van Tortosa' om steun voor hun actie vroegen. Hoezeer ook zelf voorstander van hervormingen, toch voelde Adriaan geen sympathie voor Luther. Hij zag in de reformator op de eerste plaats iemand die de kerkelijke eenheid bedreigde, een onruststoker die de kwalen van de Kerk nog verergerde. Hij heeft, net als Leo X die in juni 1520 Luther veroordeelde, de inhoud van Luthers boodschap onderschat. Anderzijds heeft paus Adrianus ook als eerste erkend dat veel kritiek die in Duitsland te horen viel terecht was. In december 1522 stuurde hij kardinaal Chieregati naar de Rijksdag van Nürnberg met een instructie die hij daar moest voorlezen. Daarin gaf de paus openlijk toe dat Rome, paus en Curie lange tijd een kwalijk voorbeeld hadden gegeven en beloofde hij dat dit zou veranderen. Hij spoorde de Duitse clerus aan ook zelf het goede voorbeeld te geven en op die manier de Lutherse kritiek haar grond te ontnemen. Het was de eerste maal in de geschiedenis dat een paus als hoofd van de Kerk mea culpa sloeg. Adrianus' gebaar had een verkeerd effect. De lutheranen achtten zich in hun gelijk bevestigd en de katholieke partij voelde zich door de paus in de steek gelaten.

Velen die op Adrianus hun hoop hadden gesteld en uitkeken naar grondige hervormingen werden in hun verwachtingen teleurgesteld. Dat was op de eerste plaats het gevolg van de korte duur van zijn pontificaat. In augustus 1523 werd hij ziek en hij overleed op 14 september. Amper een goed jaar eerder was hij in Rome aangekomen, in een milieu waar hij niemand kende en niet wist wie hij mocht vertrouwen. Tot december 1522 woedde de pest in Rome. Vele kardinalen hadden de stad verlaten en Adrianus kon zijn paleis niet uit, wat zijn mogelijkheid tot handelen erg beperkte. Ook nadien zag hij weinig medewerkers in zijn omgeving, misschien ten onrechte. Tenslotte bleek de zorgvuldig wikkend en wegende moralist niet te beschikken over het karakter

Hardstenen console vervaardigd door de beeldhouwer C.J. Groeneveld voorstellend de kroning van paus Adrianus VI op 31 augustus 1522. De console is in 1969 geplaatst ter hoogte van Oudegracht 265 nabij de ingang van de Brandstraat, de straat waar Adriaan Florisz werd geboren.

□ HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

dat voor een krachtdadige hervormer nodig was. De bekendste uitdrukking van deze gewetensvolle paus was 'videbimus et cogitabimus', 'we zullen zien en er nog eens over nadenken'. De katholieke hervorming waarvan Adrianus droomde zou pas twintig jaar later echt van de grond komen tijdens het Concilie van Trente (1545-1563). Niettemin hebben Ludwig von Pastor en ook meer recente historici Adriaan getypeerd als de eerste paus van de katholieke hervorming.⁴

Adriaan werd eerst begraven in de Sint-Pietersbasiliek en in 1533 overgebracht naar de kerk van de Duitse natie, de Santa Maria dell'Anima. Daar had Willem van Enckenvoirt, de enige kardinaal die door Adrianus VI was benoemd en de uitvoerder van zijn testament, voor hem een prachtig grafmonument laten oprichten naar een ontwerp van Baldassare Peruzzi. Zijn woning te Leuven en het grootste deel van zijn bezit bestemde Adriaan voor de oprichting van een college waar veelbelovende studenten zouden gevormd worden tot voorbeeldige priesters. Zijn huis te Utrecht werd verkocht aan het Domkapittel en de opbrengst ervan volgens Adriaans wens besteed aan de armen van zijn geboortestad.

Noten

- 1 Toen verscheen *Herdenkingstentoonstelling Paus Adrianus VI. Gedenkboek. Catalogus* (Utrecht-Leuven 1959), een uitstekend overzicht van wat reeds over Adriaan was gepubliceerd. Recent en belangrijk is M.W.F. Stone, 'Adrian of Utrecht and the University of Louvain: Theology and the Discussion of Moral Problems in the late Fifteenth Century', in: *Traditio: Studies in Ancient and Medieval History, Thought, and Religion* 61 (2006) 247-287. De meest toegankelijke biografie is J. Bijloos, *Adrianus VI. De Nederlandse Paus* (Haarlem 1980).
- 2 Behalve het artikel van Stone, zie: K.-H. Ducke, *Handeln zum Heil: Eine Untersuchung zur Morallehre Hadrians VI.* (Erfurt 1976).
- 3 E. De Maesschalck, 'Beurzen en colleges te Leuven in de 15de en 16de eeuw', in *Spiegel historiael* 13 (1978) 556-563.
- 4 Bijvoorbeeld J.C. Olin, *Catholic Reform. From Cardinal Ximenes to the Council of Trent 1495-1563* (New York 1990).

Veel vrouwen die zakelijke activiteiten uitoefenden, bleven in vroeger eeuwen in de anonimiteit. Dat gold niet voor Maria van Lommen (1688-1742) die al op jonge leeftijd een winkel in goud- en zilverwerk dreef aan de Neude. Ze was niet alleen een gehaaide zakenvrouw maar ook een zorgzame zuster voor haar vele broers en zussen.

Maria van Lommen en haar 'gout- en silversmitswinckel'

In 1730 werd in het *Deeckens- en Meestersboeck* van het Utrechtse goud- en zilvermedengilde ene Maria van Lommen als 'aanwepeling' ingeschreven.¹ Aanwepelingen waren lieden die, zonder eigenhandig goud of zilver te smeden, zoveel met edel metaal te doen hadden, dat ze zich bij het gilde moesten aansluiten om hun beroep te kunnen uitoefenen. Aanwepelingen betaalden het halve lidmaatschapsgeld aan het gilde. Omtrent deze Maria van Lommen (of: van Lomme), zijn bij toeval een aantal zeer persoonlijk getinte documenten bewaard gebleven, waaruit zij zeer levensecht naar voren komt. Toch zouden wij haar niet op het spoor zijn gekomen als de genoemde inschrijving bij het gilde niet had plaatsgevonden.

Op jonge leeftijd winkelierster

Maria was een dochter van Cornelis van Lommen, die in 1680 in Utrecht meester-zilvermid was geworden. In 1687 - hij was toen 31 jaar - trouwde hij met de toen net 20-jarige Amsterdamse Cornelia Ondermerck. Het echtpaar vestigde zich aan de Neude, op de westhoek van de Schoutenstraat. In het pand met de huisnaam 'Het Galinth' was tevens de werkplaats en aan de pleinzijde een winkel gevestigd.² Daar werd Maria op 15 januari 1688 geboren, de eerste van twaalf kinderen die tussen 1688 en 1710 in Utrecht het levenslicht zagen. Alle kinderen werden oud-katholiek gedoopt.³ Twee zoons kozen het beroep van de vader en werden eveneens zilvermid: Johannes (geboren 1694) in Utrecht en Cornelis (geboren 1695) in Amsterdam.⁴

In 1712 dong vader Cornelis mee naar het ambt van erfhuismeester. Dat was een stedelijke functionaris, belast met het organiseren van openbare verkopen van inboedels en andere ingebrachte goederen. Dit ambt werd door de stad steeds voor de duur van zes jaren verpacht. Erfhuismeesters mochten echter, volgens de stedelijke bepalingen, niet tevens winkel houden. Bij het afleggen van de eed op zijn nieuwe functie wees de zilvermid zijn dochter Maria aan

om zijn winkel verder te drijven. 'Bij het doen van den Eed... versogt den eersten om zijn silversmits winckel over te laeten aen dersselver dogter...'. Maria werd dus al jong - zij was toen 24 jaar - belast met het runnen van de winkel.

Zelfstandige zakenvrouwen

Over vrouwen die in de gildenperiode zelfstandig een beroep uitoefenden is nog maar heel weinig bekend. Toch mag een deel van de economische activiteit in de stedelijke samenleving letterlijk op hun conto worden geschreven. Deze vrouwen werkten in familieverband en waren met hun werkzaamheden gebonden aan het familiebedrijf. We mogen ervan uitgaan dat vrouwen van vroege af aan, weliswaar op de achtergrond, een rol hebben gespeeld in bijvoorbeeld de winkel, bij prijsonderhandelingen en administratie.⁵ Voor die betrokkenheid zijn al vroeg aanwijzingen te vinden. Een akte uit 1494 vermeldt een zilveren kelk die Gerritgen, de echtgenote van de Utrechtse zilvermid Abell van der Vechte, persoonlijk in onderpand zou hebben van de kerk te Deyl. Gerritgen dreigde de kelk te verkopen als de kerk de verschuldigde betalingen niet binnen acht dagen aan haar had voldaan.⁶ Blijkbaar kon een vrouw voor haar man, maar ook voor zichzelf, zakelijke transacties regelen, hoewel zij in het algemeen in rechte niet handelsbekwaam was. Voorbeelden van zelfstandig zakelijk optredende vrouwen zijn ook uit de 17e eeuw bekend, zoals bij Agnietgen, de weduwe van de Utrechtse zilvermid Joachim van Vloock, die in 1649 persoonlijk naar de gildenkamer kwam met een haar te koop aangeboden zilveren beker.⁷ Zij vermoedde dat het niet pluis was met die beker: 'overmits zij presumeerde dat den selve mocht gestoolen zijn...'.⁸

Vrouwen in het gilde

Bij een aantal Utrechtse gilden konden vrouwen van oudsher officieel gildenzuster worden, dus het volle lidmaatschap krijgen.⁹

De Neude, getekend door Jan de Beijer in 1744.

□ HUA, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

De Neude, tot Utrecht. Df. 78. August. 1744.

Weduwen namen bij alle gilden een bijzondere positie in. Na het overlijden van hun man werd het de weduwe toegestaan om, zelfs zonder enige betaling aan het gilde, het bedrijf nog gedurende één jaar en zes weken voort te zetten. Bij sommige gilden konden de weduwen na die periode volwaardig gildenzuster worden tegen betaling van het halve lidmaatschapsgeld. Bij het smedengilde - waarin tot 1597 ook de goud- en zilversmeden waren opgenomen - waren de regels echter stringenter. De participatie van vrouwen in het beroep werd daar echt ontmoedigd. De smeden kenden bijvoorbeeld al vroeg een verbod om samen met een vrouw smeedwerk te verrichten.¹⁰

Hoewel het zelfstandig werken dus niet bepaald aangemoedigd werd, waren vrouwen vanaf het begin van de 17e eeuw toch vaak betrokken bij de handel in zilverwerk en bij de verkoop van juwelen in het bijzonder. Zo lezen wij in 1609 dat het gilde '[...] veraccordeert met de huijsvrouw van Mr. Matheus, als aenwerpelingh, omme somwijlen eenige juwelen te mogen vercoppen'. In dit zelfde jaar werd ook toegestaan aan 'Adriancken Cornelis wtdraechster [...]' voor

de juweelen te hanteeren'. De laatste, een uitdraagster, handelde in oude en gedragen kleding, maar tussen de gedragen kledingstukken kon zich ook wel eens een gouden sieraad bevinden. Zij kreeg dus toestemming om die te verkopen.¹¹

In de 18e eeuw waren het niet slechts de weduwen, die de nering van hun overleden man wilden voortzetten, maar in veel gevallen ook zusters en dochters. In de eerste helft van die eeuw werden vier Utrechtse vrouwen ingeschreven in het *Deeckens- en Meesters-boeck* van het goud- en zilversmedengilde.¹² Naast Maria van Lommen (1730) gaat het om Antonia Vis (1726), Johanna Schijf (1728) en Johanna Clasina van Dalen (1740). Van alle vier staat vast dat zij nauw verwant waren aan een 'kashoudende' (winkelhoudende) goud- of zilversmid.

Maria's 'gout- en silversmitswinkel'

Op 27 mei 1715 overleed vader Cornelis.¹³ Zijn weduwe Cornelia mocht het ambt van erfhuismeester continueren. Zij werd zelfs in 1718 herbenoemd. Maria bleef na het overlijden van haar vader

13 Jan. 1714.
 Saturday naivoent ten 3 uren op den
 Goudzaal, et Lindeletoen myden, Kynedroyn
 den Schryver van de Erfhuysen Kria
 ons (roes. deponcerd),
 dat 11 duyten per gulden betaald worden;
 dat gisteren acht dagen een stopjeswerker
 nyet nood twee stukjes stoff op t Erf
 huys gebragt hebbende die 11 duyten
 hadde maken laten korgen, en diendbal
 ven harde woorden van den Erfhuysen
 hadde vervoagen:
 Dat vrou van Lommen voor een verkogge
 op vrydaag gedaan mankerende 15 stuys
 heden nog hadde twee blanken genomen
 en sukke practikeerde van alle kleijne
 verkoggeij vrenden den gullen.
 Erfhuysmeder
 Dat yder, van den voorleden jaare behalven
 andere kleynigheden circumf 1400--i had
 de geprofficeerd.
 Dat Leiker Silver van de beste keur met
 moijte te lufel gekomen synde, van den
 Erfhuysen was opgegeuen, voets stoek
 en door ymand gekogt, vander welken
 vrou van Lommen ontrend een schell.
 t loot minder als de waarde wederom
 ingekogt heeft.
 Dat de selue verscheide gaederen voor sig
 vrou van Lommen teruggehoord, negerde nyet hiel en den prijs daarvan naa haer
 eent, dog bekende t selue, elliger allent liet te boek stellen
 by de confrontatie.

*Brief van Adrianus Croes met klachten over de twee vrouwen Van Lommen van
13 jan 1714.*

Het bedrijf was winstgevend, gezien de vele beleggingen van Maria in onroerend goed in de loop der volgende jaren. Maria blijkt een gewiekste zakenvrouw. Het handelen had Maria vermoedelijk geleerd van haar moeder. In documenten uit de jaren 1713 en 1714 komen de vrouwen als zeer bijdehand naar voren. In een lange brief aan de stedelijke raad beklaagt Adrianus Croes, de schrijver (secretaris) van het Erfhuys, zich over Joffer en Vrou Lommen. Uit dit schrijven blijkt dat de twee vrouwen, echtgenote en dochter van de erfhuysmeester, wel zeer gehaaid waren op de veilingen en dat de vrouwen vaak al tevoren de beste stukken (met het hoogste gehalte zilver) er uithaalden en door de erfhuysmeester een prijs ervoor in het boek lieten zetten, die zij zelf bepaalden. Soms boden zij zo hoog op zilverwerk dat andere zilversmeden moesten afhaken. Een andere klacht betrof het opgeven van een lager zilveragehalte dan zij zojuist zelf hadden getoetst, waardoor zij het zilverwerk voor een te lage prijs kon-

Maria was dus een bijdehante tante, die niet altijd even eerlijk handelde, maar voor haar familie was zij de zorgzame oudste zuster. Moeder Cornelia overleed op 24 januari 1724. Broer Johannes kon de moeder opvolgen in het lucratieve baantje van erfhuismeester. In 1726 maakte Maria haar eerste testament op, waarbij zij als 'oude vrijster' (oude, ongehuwde vrouw) opgeeft een 'silversmits en gout-smitswincel' te drijven. Uit het testament blijkt haar zorg voor al haar jongere broers en zusters, speciaal voor drie nog minderjarige zusjes. Ze worden allemaal met legaten bedeed. Haar broer Johannes erft echter de 'goutsmitswincel met al het silver en gout', en verder de 'clijnodien en verdere coopmanschappen'. Dit suggereert dat de samenwerking tussen broer en zus hecht was en dat zij samen het bedrijf leidden. Johannes, evenals Maria ongehuwd, zal in de werkplaats het zilverwerk gemaakt hebben dat zijn zuster in de winkel verkocht. Het overlijden van Johannes als 'bejaerd jonghman' (oude, ongehuwde man) op 12 september 1729 moet voor Maria een grote klap zijn geweest. In augustus had hij, vermoedelijk al ziek, zijn testament opgemaakt. Het eerste codicil van Maria dateert van kort hierop.

omte by ouerste beker aan de Man te brengen.

Den Schryver Segt haar aan dat 'er een stuk
chit van Vroon Roest op de tafel opgehouden
lynde voor seker prijs, by den Schryver hadde
opgegeven een prijs hoger te beken, na dat Vroon
Roest het voorn. stuk aen Juffr Houwert hadde
overgelaten.

Ala dat by sulkt ten verbeke en behoeve van
den eygenaar, als mede om reekening met den
Contrakter te observeren, gedaan hadde:

Vrou van Lommen door den Schryver over-
tuigd, dat veruicheyde reysen by de verkop-
pen hadde geboden:

Groot, van Gompert, van Oudboorn, Riv
tot specialia en fogne sijnde,
Maria van Lommen
Johan van Lommen
1729
Nicolaas Maertel
Philip Gyselaer
G. van Vianen
Notaris 1729

De handtekening van
Maria van Lommen onder
haar testament van 1726.

□ HUA, NOTARIËLE ARCHIEVEN
STAD UTRECHT.

Noten

- 1 Een korte biografie van Maria van Lommen is ook te vinden op:
www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/DVN/lemmata/data/Lomme
- 2 HUA, SA II, inv.nr. 3243, Register van transporten en plechten, 1694, 1700
(14-8: Neude, op de hoek van de 'schoutesteegh', huisnaam 'Het Galinthe'),
1704, 1724, 1730, 1731
- 3 HUA, SBA II, register op Oud-Katholieke dopen.
- 4 Alle, de familie van Lomme(n) betreffende notariële documenten zijn te
vinden in HUA: Notariële archieven stad Utrecht, notaris G. van Vianen,
U152a3, akte nr. 13, d.d. 7-6-1724 (boedelscheiding ouders), akte nr. 2-2,
d.d. 17-4-1725, akte nr. 37, d.d. 8-3-1725, akte nr. 58, d.d. 3-2-1726 (tes-
tament Maria), akte nr. 193-2, d.d. 28-8-1729 (testament Johannes), akte
nr. 193, d.d. 28-8-1729 (codicil Maria, in het volgende codicil van 1738
'wonende Hoge Jacobijnestraat'), inv.nr. U152a4, akte nr. 84, d.d. 30-12-
1733 (schuldbekentenis van een 2de partij), akte nr. 90, d.d. 1734, notaris W.
van Vloten, inv.nr. U169a8, akte nr. 100, d.d. 22-8-1740, notaris D. van Lob-
brecht, inv.nr. U194a2, akte nr. 49, d.d. 24-9-1742 (boedel Maria van Lom-
men), akte nr. 56-1, d.d. 20-10-1742 (openbare verkoping).
- 5 Els M. Kloek, 'De vrouw' in: H.M. Beliën, A.Th. van Deursen en G.J. van
Setten, *Gestalten van de Gouden eeuw, een Hollands groepsportret* 3^e dr.
(Amsterdam 2005), 241-279.
- 6 Voor de rol van vrouwen binnen het smedengilde zie: L.E. van den Bergh-
Hoogterp, *Goud- en zilversmeden te Utrecht in de late middeleeuwen* (s-Grav-
enhage/Maarssen 1990) 70-71.
- 7 Er moet wel op worden gewezen dat het in beide gevallen om weduwen ging,
die meer (handels)vrijheid genoten.
- 8 HUA, SBA I, inv.nr. 128, dl. 2, f. 22v.
- 9 HUA, SA I, inv.nr. 28, *Der stat copyboec B* (8 mei), f. 94v, art. 19 '[...] ist
mansname, ist vrouwenname'; over de positie van de vrouw binnen de
Utrechtse ambachtsgilden zie: J.C. Overvoorde en J.G.CH. Joosting, *De gil-
den van Utrecht tot 1528* (Utrecht 1896-1897) deel 1, xlix-liv, 54.
- 10 Overvoorde en Joosting, a.w. (noot 8), deel 2, 380.
- 11 Louise E. van den Bergh-Hoogterp, 'Aanwerpingen bij het Goud- en Zil-
versmedengilde te Utrecht in de 17de en 18de eeuw', in: *De Stavelij, Jaarboek*
2006 (Bilthoven 2006) 53-86, speciaal 61-63, 82.
- 12 HUA, SBA I, inv.nr. 130, *Deeckens- en Meestersboek*.
- 13 Voor zijn overlijden en de volgende sterfgevallen zie: HUA, SBA, Begraaf-
boeken Buurkerk, nrs. 129, 130, 131, 134.
- 14 HUA, SA II, inv.nr. 248, dossier met gegevens over de verpachting van de
functie van erfhuismeester, 1712-1718; daartussen de betreffende brief van
Adrianus Croes, 'schrijver van den Erffhuysse'.

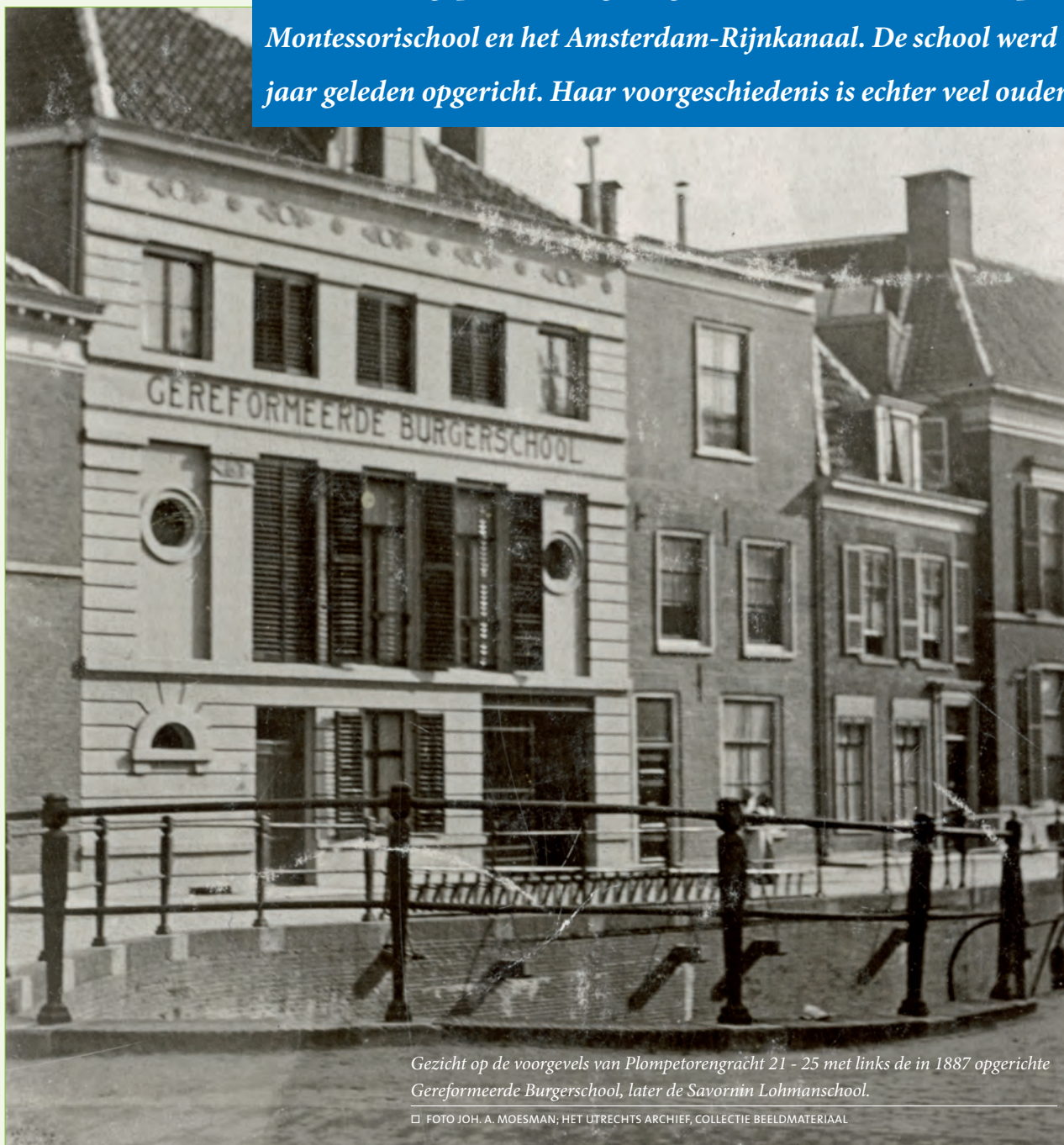
Om zonder haar broer, die zilversmid en gildelid was, de winkel te
mogen voortzetten, moest zij zich aansluiten bij het gilde van de
goud- en zilversmeden. In 1730 werd zij dan ook als aanwerping
ingeschreven in het *Deeckens- en Meestersboek*. In de jaren die
haar zouden resten liepen de zaken goed. De laatste jaren van haar
leven woonde Maria in de Hoge Jacobijnestraat (nu: Jacobijn-
straat). Vanuit dat adres wordt zij als 'mondige dogter' (ongehuwde,
meerderjarige vrouw) begraven in de (gereformeerde) Buurkerk,
waar ook andere familieleden werden begraven. Het oud-katholieke
geloof was door de familie kennelijk verlaten. Haar kist werd gedra-
gen door acht dragers.

Maria van Lommen treedt uit de vele archivalische bronnen naar
voren als een echte zakenvrouw met een eigen bedrijf, maar ook
als een zorgzame oudste zuster en het hoofd van een uitgebreide
familie met vertakkingen in Utrecht en Amsterdam. Het is bijzon-
der dat over Maria van Lommen, die niet tot de Utrechtse elite
behoorde, toch zoveel persoonlijke documenten bewaard zijn
gebleven. Zij staat model voor de vele vrouwen die meestal in de
anonimiteit bleven, maar die allen een bijdrage hebben geleverd
aan de stedelijke welvaart.

Een school van eigen richting

Het reformatorisch onderwijs in Utrecht in de 20^e eeuw

Tot het dagelijkse straatbeeld in de Utrechtse wijk Oog in Al behoren elf rode schoolbussen. Ze vervoeren ruim 80 leerlingen van en naar de enige reformatorische basisschool die de stad rijk is. De Eben-Haëzerschool aan het Victor Hugoplantsoen ligt enigszins verscholen tussen de openbare Montessorischool en het Amsterdam-Rijnkanaal. De school werd veertig jaar geleden opgericht. Haar voorgeschiedenis is echter veel ouder.

Gezicht op de voorgevels van Plompetorengracht 21 - 25 met links de in 1887 opgerichte Gereformeerde Burgerschool, later de Savornin Lohmianschool.

□ FOTO JOH. A. MOESMAN; HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

De eerste oprichtingspoging in de jaren 1920 was het indirecte gevolg van de Pacificatie uit 1917, die de financiële gelijkstelling van het openbaar en bijzonder onderwijs regelde. De uiteindelijke schoolstichting in 1969 paste eveneens in een landelijke trend: rond 1970 vond de zogenaamde 'kleine verzuiling' plaats. Uit onvrede met de identiteit van het bestaande protestants-christelijke onderwijs werden diverse reformatorische scholen opgericht.

Bevindelijk gereformeerden

De reformatorische school is een verbijzondering van protestants-christelijk onderwijs. Zulke scholen gaan uit van de bevindelijk gereformeerden, die grofweg samenvallen met de achterban van de Staatkundig Gereformeerde Partij. De bevindelijk gereformeerden zijn verdeeld over tal van kerkgenootschappen. Ze zijn te vinden in de Protestantse Kerk in Nederland en de Christelijke Gereformeerde Kerken maar lokaliseren zich vooral in de diverse Gereformeerde Gemeenten. De vier Utrechtse kerken vermeld in de tabel hebben een duidelijk bevindelijk gereformeerde signatuur. Zij vormen dan ook de voedingsbodem voor de Eben-Haëzerschool.

Deze kerken betrekken hun leden zowel uit de stad als uit 'satellietdorpen' als De Bilt, De Meern, Nieuwegein, IJsselstein en Vianen. Ook de school heeft een streekfunctie. Overigens behoren niet alle leerlingen van buiten Utrecht tot een Utrechtse kerkelijke gemeente. Sommigen zijn aangesloten bij een plaatselijke kerk met een min of meer

Een van de schoolbusjes, circa 1985.

□ COLLECTIE EBEN-HAËZERSCHOOL

bevindelijke signatuur, zoals de Protestantse Kerk in IJsselstein. Zij bezoeken de Eben-Haëzerschool omdat in hun eigen woonplaats een reformatorische school ontbreekt.

De eerste poging tot schoolstichting

Binnen een jaar na de instituering van de Gereformeerde Gemeente sprak de kerkenraad reeds over de oprichting van 'een Gereformeerde school'. Zij besloot hierover op 11 maart 1926 een ledenvergadering te beleggen. Volgens de notulen hadden enkele gemeenteleden zich met

Utrechtse kerkelijke gemeenten, participierend in de Eben-Haëzerschool

naam	stichtingsjaar	huidige samenkomst
Oud Gereformeerde Gemeente in Nederland	1911	Ambachtstraat
Gereformeerde Gemeente	1925	Westerkerk, Catharijnesingel
Christelijke Gereformeerde Kerk Utrecht-West	1948	Mattheüskerk, Hendrika van Tussenbroekplantsoen
Gereformeerde Gemeente in Nederland*	1953	Planetenbaan, Bilthoven

* De Gereformeerde Gemeente in Nederland is een afsplitsing van de Gereformeerde Gemeente. Zij wordt tot de Utrechtse kerken gerekend aangezien zij tot 2005 in de Utrechtse binnenstad (Zandhofsestraat) was gevestigd.

Wegens ruimtegebrek aan het Victor Hugoplantsoen bleef de kleuterschool tot juni 1981 aan de Plompstorengracht gevestigd. Tot 1989 werd de kleuters ondergebracht in de hier afgebeelde houten noodlokalen op het schoolplein aan het Victor Hugoplantsoen. Na een verbouwing konden zij vervolgens hun intrek in het schoolgebouw nemen.

□ COLLECTIE EBEN-HAËZERSCHOOL.

het verzoek tot oprichting van een school tot de kerkenraad gewend. Deze leden wezen erop dat er in Utrecht geen school was 'waar zij met de geestelijke richting van het onderwijs zijn vereenigd, en ook genoodzaakt zouden zijn hun kinderen te laten vaccineren'.

Hoofd der school C. Kronenburg tussen de leerlingen van de hoogste klas, 1969.

□ COLLECTIE EBEN-HAËZERSCHOOL

De voorzitter van de kerkenraad wees er tijdens de vergadering op dat schoolstichting een taak van de kerkenraad was - ongetwijfeld geïnspireerd door het oude gereformeerde ideaal van het 'drievoudig snoer' van kerk, school en gezin. Diezelfde avond werd besloten een schoolvereniging op te richten, officieel geheten de *Vereniging tot het verstrekken van lager onderwijs op gereformeerde grondslag*. Van 1926 tot en met 1932 werd er gewerkt aan de oprichting van een school. Als voorzitter functioneerde achtereenvolgens Willem Mijndert den Hertog (1888-1972), sinds 1915 als

uitgever-boekhandelaar in Utrecht gevestigd, en Martinus Heikoop (1890-1944), sinds 1929 predikant van de Gereformeerde Gemeente.

De vereniging sloot zich aan bij de koepelorganisatie voor reformatorisch onderwijs, de *Vereeniging voor Gereformeerd Schoolonderwijs*. Via deze vereniging ontving zij uitnodigingen voor schoolopeningen van reformatorische scholen elders in het land - daarvan is ongetwijfeld een stimulerende werking uitgegaan. Spoedig na de oprichting zocht de schoolvereniging contact met Utrechtse bevindelijk gereformeerden die niet tot de Gereformeerde Gemeente behoorden. In 1932 was het ledental gegroeid tot 40.

Het bestuur zag zich voor twee belangrijke problemen geplaatst: het zogenaamde 'pokkenbriefje' en het wettelijk vereiste kindertal voor schoolstichting. Het pokkenbriefje was een bewijs van vaccinatie tegen de kinderpokken; alleen met zo'n briefje mocht het kind naar school. Vaccinatie werd door veel bevindelijk gereformeerden in die dagen afgewezen als een ongeoorloofde ingreep in Gods voorzienigheid. Op welke wijze de niet-gevaccineerde kinderen onderwijs ontvingen, is onduidelijk. De vaccinatiedwang hield in de schoolvereniging de gemoederen tot 1927 bezig en er werd regelmatig 'heftig gediscussieerd' - helaas blijft de inhoud van de discussie in de notulen onvermeld. In 1927 werd dankzij het confessionele kabinet de vaccinatiedwang opgeheven. Bleef het andere probleem over, het wettelijk vereiste kindertal voor schoolstichting, dat destijds op minimaal 100 lag. Enkele bestuursleden gingen bij verschillende Utrechtse gezinnen langs om potentiële leerlingen te werven. Najaar 1927 waren er 40 kindernamen verzameld, in 1932 was dat aantal tot 83 gestegen. De 100 werd echter niet gehaald. Het lijkt erop dat de bevindelijk gereformeerden eenvoudigweg niet genoeg in getal waren om een school op te kunnen richten. De schoolvereniging leidde van 1932 tot 1943 een slapend bestaan en stierf vermoedelijk een stille dood.

Tweede en derde poging

De behoefte aan een school van eigen 'geestelijke richting' bleef evenwel bestaan. In 1947 werd er vanuit de Gereformeerde Gemeente wederom een schoolbestuur gevormd. Andere kerken werden ditmaal niet uitgenodigd. Er werd geen nieuwe vereniging opgericht; het bestuur maakte gebruik van de rechtspersoonlijkheid van de Gereformeerde Gemeente. De wethouder van onderwijs was bereid om mee te werken en had al een locatie in gedachten: enkele lokalen van de Daltonschool aan Achter Sint Pieter. Het vorige bestuur had volgens het nieuwe bestuur kansen laten liggen: 'Was Utrecht toen paraat geweest, allang was er een school geweest.' Van 1936 tot 1945 was namelijk een zogenaamde 'stopwet' van kracht geweest: wegens haar slechte financiële situatie had de rijksoverheid de subsidiëring van nieuwe vormen van bijzonder onderwijs tijdelijk gestaakt. Juist in 1947 trad de stopwet weer in werking.

De school zou dus uit eigen middelen betaald moeten worden. Aanvankelijk was het bestuur positief gestemd: 'Wij als Geref. Gem. hebben er wat voor over een eigen school te hebben, al moet dat wat offers kosten.' Voorwaarde was wel dat de rijksoverheid de salarissen van het personeel zou bekos-

tigen, want dat was door de Gereformeerde Gemeente niet op te brengen. Het verzoek daartoe werd echter in februari 1948 door het ministerie afgewezen. Het bestuur ging tot het uiterste, maar het ingediende beroep op de Kroon werd in december 1948 door de Raad van State afgewezen. Zo was ook de tweede poging op niets uitgelopen.

In 1956 kwam schoolstichting wederom ter sprake op de ledenvergadering van de Gereformeerde Gemeente, maar een jaar later werd op dezelfde vergadering geconstateerd 'dat geen enkele weg wordt gezien om tot dit doel te geraken'. Waar geen weg is, moet er een gebaad worden, zal ds. C. Harinck gedacht hebben, die van 1962 tot 1970 de Gereformeerde Gemeente als predikant diende. Kort na zijn komst zocht hij contact met de wethouder van onderwijs en verschillende Utrechtse schoolbesturen. Hij werd gewezen op de Jhr. Mr. A.F. de Savornin Lohmanschool aan de Plompstorengracht, die sinds de jaren 1950 kampte met een teruglopend leerlingenaantal wegens ontvolking van de binnenstad.

School aan de Plompstorengracht

De Savornin Lohmanschool was in 1887 als 'Gereformeerde Burgerschool' opgericht en nam in 1908 een nieuw gebouw aan de Plompstorengracht 25 in gebruik. Op 10 mei 1963 belegde de kerkenraad een vergadering voor alle ouders van de kerkelijke gemeente om te komen tot 'verantwoord onderwijs voor de kinderen onze gemeente, daar het onderwijs op de scholen ook in onze stad steeds verder afwijkt van 's Heeren Woord en onze gereformeerde belijdenis, ook door het gebruik van de zgn. nieuwe vertaling, nieuwe psalmberijming enz.' Besloten werd te proberen op de Savornin Lohmanschool zodanige invloed te verkrijgen dat het onderwijs 'geheel naar gereformeerd beginsel' gegeven zou worden.

Op 30 mei 1963 vergaderde de kerkenraad met het bestuur van de Savornin Lohmanschool. Het bestuur was geneigd om in haar beleid de kerkenraad tegemoet te komen. De voorzitter, de arts dr. P.J.E. Hovingh, wees erop dat hier voor de Gereformeerde Gemeente een deur werd geopend, en dat het geheel van haar inzet afhing, of deze poging zou slagen. Die inzet toonde de door de kerkenraad ingestelde schoolcommissie. Er werden namen van leerlingen verzameld en een onderwijzer die tot de Gereformeerde Gemeente behoorde, werd voorgedragen en voor het cursusjaar 1963-1964 benoemd aan de Plompstorengracht. Twee leden van de Gereformeerde Gemeente namen zitting in het schoolbestuur.

Met ingang van het schooljaar 1963-1964 telde de 'Plompstorengrachtsschool' 76 nieuwe leerlingen uit de Gereformeerde Gemeente en zeven uit de Oud Gereformeerde Gemeente, alsmede tien leerlingen uit de Gereformeerde Gemeente voor de kleuterschool. Tussen 1963-1968 kreeg de Savornin Lohmanschool steeds meer een reformatisch karakter. Dat rechtvaardigde het verzoek van de kerkenraad tot overname van de school. In het najaar van 1968 en het voorjaar van 1969 vonden er diverse besprekingen plaats tussen het bestuur, de schoolcommissie en de kerkenraad.

Op 27 maart 1969 werd een vergadering belegd voor alle ouders en belangstellenden uit Utrecht en omstreken met als doel het oprichten van een schoolvereniging, die de Loh-

manschool over zou nemen. Diezelfde avond werd de Vereniging voor Onderwijs op Reformatische Grondslag (VORG) opgericht. Na veel administratieve handelingen passeerde op 8 december 1970 de akte van overdracht. De Jhr. Mr. A.F. de Savornin Lohmanschool aan de Plompstorengracht 25 was daarmee officieel overgedragen aan de VORG.

Het schoolplein tijdens de pauze, circa 1985.

□ COLLECTIE EBEN-HAËZERSCHOOL

Savornin Lohman wordt Eben Haëzer

De wens die enkele leden van de Gereformeerde Gemeente in 1926 hadden geuit, was in vervulling gegaan: een school van eigen richting was eindelijk tot stand gekomen. In 1969 werd een interkerkelijk bestuur gevormd met leden uit de kerken die hierboven de revue zijn gepasseerd. In de beginjaren na de overname werd de school overigens ook nog bevolkt door diverse buurtkinderen van de Plompstorengracht die niet tot de bevindelijk gereformeerden behoorden.

Het schoolgebouw dateerde uit 1908 en verkeerde in een slecht onderhouden staat. Aangezien voor renovatie geen geld beschikbaar was, en de school op deze locatie geen groeicapaciteit had, diende het bestuur in 1971 een aanvraag bij de gemeente in voor een nieuw gebouw. De gemeente wilde aanvankelijk niet meewerken. Daarom ging het bestuur in 1974 in beroep bij de Gedeputeerde Staten. In januari 1974 stelden de Gedeputeerde Staten de behandeling van het beroepsschrift een jaar uit in de hoop dat er in de tussentijd een schoolgebouw vrij zou komen in het kader van het gemeentelijke renovatieplan.

In de gemeenteraadsvergadering van februari werd besloten dat per 1 augustus drie openbare scholen hun deuren zouden sluiten. Daarop diende het bestuur een aanvraag in voor overname van de Dr. G. Bolkesteinschool aan het Victor Hugoplantsoen. 'Dit is een mooi gebouw', constateerde het bestuur na bezichtiging. In juni bereikte het bestuur het nieuws dat de gemeente het schoolgebouw aan het Victor Hugoplantsoen aan de VORG had toegewezen. Met ingang van het nieuwe schooljaar werd de nieuwe locatie betrokken. De ouders reageerden positief op het verhuisbericht, mede omdat de bereikbaarheid vele malen beter was

dan de Plompetorengracht. 'Zelfs komen nog ± 20 kinderen uit de binnenstad welke niet van onze richting zijn.' Wegens ruimtegebrek bleef de kleuterschool tot juni 1981 aan de Plompetorengracht.

De naam Dr. G. Bolkesteinschool werd in 1974 van de gevel verwijderd. Daarvoor in de plaats kwam geen naambord 'Jhr.

den. Het logische gevolg was dat zij ook eigen scholen wens-ten, waar zij geheel volgens het eigen, sterk traditionele normpatroon kinderen konden onderwijzen. Op de Eben-Haëzerschool wordt dat normpatroon ook overgedragen. Elke schooldag wordt geopend met psalmgezang, gebed en een bijbelvertelling. De leerlingen worden geacht wekelijks een psalm uit het hoofd te leren en in de hogere groepen een gedeelte van de Heidelbergse Catechismus.

Naast cognitieve kennis van de bijbel en de gereformeerde leer wordt aandacht geschonken aan de noodzaak van affectieve religieuze kennis. De leerlingen wordt 'het ene nodige' voorgehouden, dat wil zeggen de noodzaak van een persoonlijke wedergeboorte, omdat de mens 'van nature' een zondaar is. Dit bevindelijke perspectief op het leven is het meest onderscheidende element van reformatorisch onderwijs. Maar het bevindelijke normpatroon heeft ook een uiterlijke zijde. Op de Eben-Haëzerschool dragen de meisjes rokken, worden veel moderne cultuuruitingen afgewezen (theater, toneel, nieuwe muziekstijlen) en wordt met sport en moderne media terughoudend omgegaan.

Satellietdorpen en schaalvergroting

Het leerlingenaantal is bijna twintig jaar tamelijk stabiel gebleven tussen 205 en 225. In 1987 deed zich een belangrijke terugval plaats van 223 naar 178. In dat jaar verlieten de leerlingen uit Amstelveen en directe omgeving de Eben-Haëzerschool omdat in Amstelveen een reformatorische basisschool werd geopend. In de loop van de jaren tachtig verloor de school ook veel leerlingen door verhuizing naar de groei-gemeente Houten, waar al een school van 'eigen richting' bestond. De laatste tien jaar schommelt het leerlingental tus-sen de 100 en 110. Het aantal leerlingen uit de stad is in de loop der jaren afgenomen ten gunste van de reeds genoemde 'satellietdorpen'. Vandaar die elf rode schoolbussen.

In bestuurlijk opzicht hebben zich sinds 2002 belangrijke wij-zigingen voorgedaan. Vanaf 1996 komt in de notulen vaak de noodzaak van federatie of fusie ter sprake in verband met de toenemende schaalvergroting en de ingewikkelder wordende bestuursstructuren. In 2002 vond een besturenfusie plaats met de reformatorische Johannes Bogermanschool in Hou-ten. De VORG werd met één letter en een school uitgebreid tot VCORG: Vereniging voor Christelijk Onderwijs op Refor-matorische Grondslag. In 2003 sloot de Amstelveense school zich bij de VCORG aan. Het sluitstuk van de schaalvergroting vond op 1 augustus 2005 plaats, toen *Educatis* werd opgericht, de *Vereniging voor Christelijk Primair Onderwijs op Reformato-rische Grondslag*. Hierbij zijn negen reformatorische scholen uit de regio Utrecht aangesloten: Utrecht, Houten, Amstel-veen, Amersfoort, Hoevelaken, Bodegraven, Driebruggen, Soest en Nieuwer ter Aa.

Verantwoording

Deze bijdrage is gebaseerd op het archief van de Eben-Haëzerschool en aangevuld met onderzoek in de kerkenraadsnotulen van de Gere-formeerde Gemeente (beide op locatie aanwezig). Zie voorts M. Rui-tenberg e.a., *Eben-Haëzer. 40 jaar reformatorisch onderwijs in de stad Utrecht* (Utrecht 2009).

Hoofdingang van de school in 2009.

□ COLLECTIE EBEN-HAËZERSCHOOL

Mr. A.F. de Savornin Lohmanschool'. Op de kerkenraadsverga-dering van de Gereformeerde Gemeente van 10 oktober 1969 werd de naam van de school aan de orde gesteld. De wens werd geuit dat school een naam zou krijgen 'welke voor ons volksdeel meer spreekt'. Alexander Frederik de Savornin Loh-man (1837-1924) was een van de protestantse voormannen die gestreden hebben voor de School met de Bijbel; tot het bevindelijk gereformeerde volksdeel behoorde hij echter niet. In de bestuursvergadering van de VORG van 20 juni 1973 werd de wens geuit 'dat de school een meer reformatorische naam kreeg'. In 1974 kwam voorzitter K.A. van den Born - in het dagelijks leven schoenmaker - met een voorstel: hij vond de naam Eben-Haëzerschool 'zeer gepast'. Met algemene stem-men werd deze naam gekozen en in de notulen als volgt toe-gelicht: 'Vrij plotseling hebben we de beschikking gekregen over een mooi gebouw en het past ons te erkennen: "Tot hier-toe heeft ons de Heere geholpen". Moge ook in de toekomst bij het lezen van die naam, welke letterlijk betekent "Steen der hulpe", het besef bij ons aanwezig zijn dat we die Hulp steeds zo nodig hebben, daar we van nature zo dikwijls den-ken dat we het zelf wel kunnen.' Zo hadden de bevindelijk gereformeerden uit Utrecht en omstreken een school van eigen richting, een eigen schoolgebouw en ten besluite ook een eigen naam gekregen.

Elke week een psalm

De bevindelijk gereformeerden hechten grote waarde aan een school van 'eigen richting'. Zij hadden zich kerkelijk apart georganiseerd, omdat ze zich elders niet langer thuisvoel-

Utrechtse glasvondsten

Van een zes centimeter lang lichtgebo- gen donkerblauw stukje glas uit de 1e eeuw voor Christus tot een 28 centime- ter hoge Maggi-literfles uit de eerste helft van de 20e eeuw. Van een frag- ment van een Romeinse medaillon tot een glazen spuit uit het midden van de 19e eeuw. In het boek met de toepas- selijke titel *Schitterend!* worden zeventig bijzondere glasvondsten uit Utrechtse bodem kort beschreven, informatief toegelicht en fraai gepresenteerd. Een korte geschiedenis van de glasproduc- tie leidt dit mooie boek in.

Ina Isings e.a., *Schitterend! Twintig eeuwen glas uit Utrechtse bodem*. Utrecht: Gemeente Utrecht / Uitgeverij Matrij, 2009. 176 p. ISBN 978 90 5345 387 2. €19,95.

Controversieel historicus

Als correspondent in London tijdens de Eerste Wereldoorlog, als hoogleraar in dezelfde stad en vanaf 1935 in Utrecht hield de historicus Pieter Geyl zich niet alleen bezig met historische the- ma's, maar ook zeer nadrukkelijk met de politieke kwesties van zijn tijd. Veel daarvan is terug te vinden in zijn autobiografie die loopt tot 1940 en die hij schreef toen hij in 1942-43 verbleef in het gijzelaarskamp Sint-Michiëlsgestel. Nu ruim 65 jaar later zijn de memoires, uitvoerig geannoteerd, eindelijk uitgege- ven. Naast een mooie aanvulling op de vooroorlogse Utrechtse universiteitsgeschiedenis biedt deze autobiografie vooral het soms onthutsende beeld van een bevlogen, rokkenjagende en bijwijlen zeer zelfvoldane 20e-eeuwer.

Pieter Geyl, *Ik die zo weinig in mijn verleden leef. Autobiografie 1887 - 1940. Bezorgd en toegelicht door Wim Berkelaar, Leen Dors- man en Pieter van Hees*. Amsterdam: Wereldbibliotheek, 2009. 483 p. ISBN 978 90 28422865. €34,90.

Amersfoort 750 jaar

Dat het dit jaar 750 geleden was dat Amersfoort stadsrechten kreeg, kan bijna niemand ontgaan zijn. Voor wie de nieuwe tweedelige geschiedenis *De Bruit van d'Eem* (zie een volgend nummer) te dik, te geleerd en/of te begroetelijk is, is *Het A'foort Boek* een aardig en betaalbaar alternatief. Het schetst in zo'n 300(!) korte hoofd- stukjes een caleidoscopisch beeld van de rijke historie van de Keistad onderverdeeld naar thema's als de stad, bestuur, zorg, geloof, kunst en cultuur, architectuur, verkeer, amusement en sport, onderwijs, werk, militairen en kommer en kwel. Een galerij van beroemde en/of bijzondere Amersfoorters besluit het boek.

Mieke Heurneman en Yvonne Tanke, *Het A'foort Boek 1259 - 2009*. Bussum: Uitgeverij THOTH, 2009. 336 p. ISBN 978 90 6868 5244. €14,90.

Van Drilweide tot Griftpark

Dit jaar vierde Utrecht het 10-jarig bestaan van het Griftpark, dat is aangelegd op een terrein met een bijzon- dere geschiedenis die in het klein veel vertelt over grote ontwikkelingen als industri- alisatie, milieuvervuiling, bewo- nersemancipatie, politieke actie en moderne stadsontwikkeling. Die veelbewogen geschiedenis is nu beschreven in een rijk geïllustreerd, mooi verzorgd boek dat na lezing een bezoek aan dit toch al succesvolle park een extra dimensie geeft.

Hans Buiter e.a., *Alleen schoon is mooi: de geschiedenis van het Griftpark*. Amsterdam: Stokerkade, 2009. 239 p. ISBN 978 90 79156 108. €19,50.

Ook verschenen

Arie ter Beek, **Het geheugen van Bunschoten, Spakenburg en Eemdijk: feiten en gebeurtenissen uit de historie van de gemeente Bunschoten**. Bunschoten: A. ter Beek, 2009. 96 p. ISBN 978 90 70708 3 0. €19,95.

Wil Gommers, Ludo Jongen en Anton van Nostrum (redactie, hertaling en toelichting), **Bij afwezigheid van de schout: het persoonlijke ambtsdagboek van Cornelis Volckenszoon, burge- meester van Amersfoort (1555-1556)**. Hilversum: Verloren, 2009. 222 p. ISBN 978-90-6550-979-6. €24,00.

Sanne Klaver en Casper Staal, **Schitterend: de schatkamer van Museum Catharijneconvent**. Zwolle: Waanders, 2009. 112 p. ISBN 978 90 400 8600 7. €14,95.

Marianne Meijerink, **Wat het Groene hart schaft: verhalen en recepten uit de binnentuin van de Randstad**. 's-Graveland: Fon- taine, 2009. 152 p. ISBN 978 90 5956 305 6. €24,95.

G.M. Muller, **De Grebbelinie: wat er nog aan herinnert**. Veenen- daal: Historische Vereniging Oud Veenendaal, 2009. 64 p. ISBN 978 90 809732 7 5. €9,95 (verkrijgbaar bij de Hist. Ver. Oud Vee- nendaal 0318 - 51 36 50).

Bettina van Santen, **De Daalsedijkroute: een tocht langs 1000 jaar geschiedenis**. Utrecht: Gemeente Utrecht, 2009. 36 p. €5,00. Beschrijving met veel historische details, kaarten en illustraties van een fiets- en wandelroute langs het oude tracé van de Daalse- dijk / Daalseweg vanaf het Smakkelaarsveld tot Maarssen.

Lourens Vellinga, **Oude lijnen in het Utrechts landschap. 16 wandel-, fiets en kanoroutes in de provincie Utrecht**. Amster- dam: Buijten & Schipperheijn, 2009. 118 p. ISBN 978 90 5881 336 7. €14,50. Avontuurlijk struinen en ontdekken langs routes van (geheel of gedeeltelijk verdwenen) spoorlijnen, grenspalen, kades en dijken.

‘Door een ieder even hogelijk geapprecieerd’

Boekbespreking

Bas Agterberg e.a., *Sensationele voorstellingen en passend vermaak. Film en bioscoop in Utrecht*. Utrecht, Uitgeverij Matrijs, 2009. ISBN 978 90 5345 386 5 192 pagina's + dvd; € 24,95.

Geschiedenis van film en bioscoop in Utrecht

Op 29 november 1896 vond de eerste filmvertoning plaats in Utrecht en sindsdien zijn films, bioscopen en filmfestivals er niet meer weg te denken.

De geschiedenis daarvan is nu beschreven in een rijk, informatief boek dat hooguit wat meer smeulende details had mogen bevatten.

Vreeburg, Flora, Camera, Cinema Parisien, Rembrandt, City, Movies, 't Hoogt, Catharijne, Springhaver, Louis Hartlooper Complex. En dan de Spoorbio, een als bioscoop ingerichte treinwagon die vanaf 1942 tot 1964, op een korte onderbreking na, op het Centraal Station te bezoeken was. Namen die bij veel Utrechters warme herinneringen oproepen. Het boek *Sensationele voorstellingen en passend vermaak, Film en bioscoop in Utrecht*, bevat een uitvoerig onderzoek naar de filmvertoning in de stad Utrecht.

Die geschiedenis begint met korte filmpjes door rondreizende kermisartiesten die in tenten op bijvoorbeeld het Vreeburg worden vertoond. Vaak zijn dat niet meer dan korte registraties van alledaagse straattaferelen, van koninklijke gebeurtenissen of geënceneerde voorvallen. Begin 20e eeuw komen de vaste bioscopen. Er ontstaat concurrentie, theaters komen, theaters gaan, er groeien familiebedrijven en bioscoopketens. Via de vermaaksbelasting profiteert ook de Utrechtse overheid. Maar aan de andere kant stelt die ook grenzen, bijvoorbeeld met de vooroorlogse ‘lichtbeeldenverordening’ die strenge voorwaarden stelt aan de leeftijd waarop kinderen de bioscoop in mogen.

Bathing Beauty in de gracht

Het is 1948. Bioscoop City op de hoek Voorstraat-Drift vertoont de Amerikaanse film *Bathing Beauty* met zwempkampioene Esther Williams in de hoofdrol. Meer dan levensgroot zit ze ons, schaars gekleed, boven de entree uitnodigend toe te lachen. Deze Esther is slechts

van bordkarton en kort daarna drijft ze in de gracht, een actie van enkele mannen die zich voegt bij eerdere bezwaren in bepaalde religieuze kringen tegen dit soort ‘zedenedervende’ rolprenten. En hoewel Williams een dag later gewoon weer boven de entree zit, en de hele actie voor City alleen maar meer publiciteit en publiek oplevert, illustreert dit lokale voorbeeld hoe film vanaf 1895 altijd méér is geweest dan puur vermaak, en hoe filmvertoningen ook altijd te maken krijgen met maatschappelijke, politieke en culturele krachten. Voortdurend spelen discussies als: is film commercie en vermaak of is het een middel tot volksverheffing, is het bruikbare propaganda of zet het juist aan tot zedenverwilderding? Het is allemaal terug te lezen in dit boek.

Sensationele voorstellingen en passend vermaak

Film en bioscoop in Utrecht

Johan van Kempen

Studeerde Film- en Opvoeringskunsten aan de Universiteit Nijmegen. Is zelfstandig gevestigd producent van films en tv-programma's en freelance docent film en televisie.

Oudste Utrechtse filmpje

Directe aanleiding voor het verschijnen van deze publicatie was het afscheid in 2008 van mediahistoricus Bert Hogenkamp van de Universiteit Utrecht. Als bijzonder hoogleraar heeft hij veel onderzoek gedaan naar de geschiedenis van film, radio en televisie in Utrecht. Onder zijn leiding zijn hierover door studenten scripties en papers geschreven en informatie daaruit is voor dit boek gebruikt. Hogenkamp en zijn vier medeauteurs hebben daar een opvallend homogene tekst van gemaakt. De stijl is consequent, beschrijvend en informatief, nergens te wetenschappelijk, en het boek is besprenkeld met veel voorbeelden, feiten en weetjes en historische foto's. Er zit zelfs een DVD bij met filmfragmenten variërend van 47 seconden tot ruim 6 minuten lang. De laatste is zelfs de alleroudste bewaard gebleven film die in Utrecht is opgenomen, een verslag van de maskerade van 1901, de gekostumeerde optocht gehouden door het Utrechts Studenten Corps ter gelegenheid van het 54^e lustrum van de universiteit. Een mooi geelgekleurd fragment; niet vergeeld zoals een oude krant, maar chemisch getint zoals in die tijd gebruikelijk was met het zwart-witmateriaal.

Meer smeûge anekdotes

Ondanks alle lof toch een punt van kritiek: er hadden wat meer smeûge anekdotes zoals over het *Bathing Beauty*-voorval in gemogen. Die lichten de tekst af en toe op uit pure feitelijkheden en maken hem wat levendiger. De wetenschappelijke input voor het boek lijken vooral studies van geschreven bronnen te zijn, zoals een aantal lokale kranten die begin vorige eeuw in Utrecht verschenen. De journalisten in die tijd schreven wel over reacties van bezoekers en lokale politici op bepaalde films, maar slechts zelden werd iemand letterlijk geciteerd. Hun visie lijkt sterk gefilterd door hun eigen maatschappelijke of politieke achtergrond.

Sensationele voorstellingen en passend vermaak had iets meer van de persoonlijke touch kunnen gebruiken die toepassing van *oral history* wel heeft. Wellicht liggen er gesprekken met betrokkenen en 'getuigen' ten grondslag aan de studies die de basis vormen voor dit boek, maar dat zie je als lezer niet terug.

Pin-up van de *'Bathing Beauty'* aan de gevel van de City-bioscoop 1948.

□ HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

Toch is het een interessant boek voor zowel filmkenners als voor historisch geïnteresseerden in het algemeen, en zowel voor Utrechters als voor mensen van daarbuiten. Levendig is vooral het rijke illustratiemateriaal dat zeker voor Utrechters enorm veel herkenning en gevoelens van 'oh ja!' op zal leveren. Interessant zijn ook de losse biografische tekstblokken waarin personen uit de Utrechtse filmgeschiedenis worden beschreven, zoals explicateur Louis Hartlooper, bioscoopondernemer A.F. Wolff en filmfestivalorganisator Huub Bals.

Utrechtse filmmaffia

Uit het boek blijkt ook hoe Utrecht zeker in het laatste kwart van de vorige eeuw een invloedrijke positie in de Nederlandse filmwereld heeft ingenomen. Zo wordt Pieter van Lierop geciteerd, die tientallen jaren lang een invloedrijk filmjournalist van het *Utrechts Nieuwsblad* was en via de GPD ook te lezen was in andere regionale kranten. Hij constateert dat in de jaren tachtig alle sleutelposities op het gebied van filmbeleid, - productie en - vertoning waren ingenomen door Utrechters. Van Lierop: 'Soms somde ik dit lijstje op aan collega's, bij voorkeur Amsterdammers. En dan vertelde ik ook dat deze film-maffia in het geheim bijeenkwam op elke eerste dinsdag van de maand in een vrijmetselaarsloge aan de Maliebaan. Daar bespraken we hoe we onze greep op het nationale filmgebeuren nog verder konden uitbreiden. En soms zag je dan zo'n Amsterdammer toch heel even wit worden om de neus. Dat vond ik dan grappig.' Een citaat dat bevestigt wat William Uricchio, universitair hoogleraar Comperatieve Media Studies in zijn voorwoord stelt. Door het lokale, uitputtende karakter van dit boek, zegt het ook iets over de grote lijnen in de Nederlandse filmgeschiedenis. Van Lierop maakt duidelijk dat al deze *film buffs* hun basis in Utrecht hebben liggen, maar die basis zou waardeloos zijn geweest zonder de vertoningsmogelijkheden in bioscopen en filmtheaters van de stad. De geschiedenis daarvan is nu uitvoerig beschreven in dit inspirerende boek.

Signatuur van Michiel van der Borch in het handschrift van de Rijmbijbel van Jacob van Maerlant.

□ COLLECTIE MUSEUM MEERMANNOWESTREENIANUM DEN HAAG (10 B 21, FOLIO 152 V)

Michiel de verluchter

Nieuwe gegevens over Nederlands oudste bij naam bekende schilder

Van Michiel van der Borch, de maker van de prachtige miniatures in Maerlants Rijmbijbel, was tot nu toe nauwelijks iets bekend. Nieuw onderzoek toont aan waar en te midden van wie hij in Utrecht woonde en werkte.

'Doe men scref int iaer ons heren M^o.CCC^o.XXX^oII. verlichte mi. Michiel van der borch. Bit voer hem dat ghod sijns ontfarmen moete.'¹ Met deze tekst zette de verluchter Michiel van der Borch zijn signatuur onder een paginavullende afbeelding van de inname van een stad, Jeruzalem of Jotapata, in een perkamenten handschrift dat onder meer de Rijmbijbel van Jacob van Maerlant bevatte.² Hiermee is niet alleen het manuscript nauwkeurig gedateerd, en wel op het jaar 1332, maar leren we bovendien de illuminator kennen. Hij is de oudste bij naam bekende schilder in de Noordelijke Nederlanden.³

Het met vele miniatures verluchte handschrift, recentelijk geëxposeerd op de tentoonstelling *Beeldschone Boeken* in

het Catharijneconvent, was in de 16^e eeuw in bezit van de Utrechtse edelman Adriaan van Renesse van der Aa. Het lag daarom in de rede om ook de verluchter in deze stad te zoeken. De codicoloog K. van der Horst trof hem in de jaren tachtig van de vorige eeuw aan in een lijst uit het jaar 1322 als nieuw ingeschreven burger van Utrecht.⁴ Wellicht is hij dus in genoemd jaar van elders naar de bisschopsstad gekomen, maar strikt genomen is ook nog denkbaar dat hij als Utrechts ingezetene het burgerrecht gekocht heeft. Op grond van de stijl van zijn werk zou hij van Frans-Vlaamse herkomst kunnen zijn, maar hij kan daar ook zijn opleiding hebben genoten. Een vaak in zijn penwerk (randversieringen) afgebeeld draakje wordt als typisch Utrechts beschouwd.

Met deze geringe gegevens was de kennis omtrent zijn persoon tot voor kort uitgeput. Maar inmiddels zijn er in de Utrechtse archieven gegevens aangetroffen die iets meer over hem en zijn familie vertellen. Ook kon nauwkeurig worden getraceerd waar hij vanaf het jaar 1335 - dus na het voltooien van de Rijmbijbel - in Utrecht gewoond heeft.

Romeinse weg

Op 30 mei 1335 gaf Johan de Witte, witte Genenz., een 'hofstede' - dat wil zeggen een huiserf - in eeuwigdurende 'erfpacht'⁵ aan 'meyster Mychiel den verlichter ende Lysebetten sinen wive'.⁶ Dit erf werd gesitueerd in de Zadelstraat in Utrecht en strekte zich uit tot aan de Boterstraat.

Het lag tussen een huiserf van Arend Hugenz. en een van Gozewijn de gespenmaker. Michiel moest voor dit perceel jaarlijks aan Johan de Witte drie pond en vijftien schellingen Tourse zwarten - bepaalde toen gangbare munten - betalen en verder een vast jaarlijks geldbedrag, de 'tijns', voldoen die het Utrechtse kapittel van Sint-Marie en de stad Utrecht uit het perceel hieven.

Dankzij de goed bewaarde archieven van het kapittel kunnen we het huiserf nauwkeurig traceren. In hun boekhouding komen we het tegen als het elfde perceel in de Zadelstraat, gerekend vanaf de Mariaplaats.⁷ Omdat het kapittel uit alle percelen aan de zuidkant van de Zadelstraat tijns ontving en de registratie doorliep tot het jaar 1811, kunnen we het perceel gemakkelijk identificeren met het huidige Zadelstraat 18, de achterzijde ervan met Boterstraat 19 (zie plattegrond).

De Zadelstraat was de opvolger van de Romeinse weg die naar de westelijke toegangspoort van de burcht *Traiectum* leidde. In de Romeinse tijd was het een nagenoeg kaarsrecht tracé, maar in de Middeleeuwen was dit niet meer het geval. De Romeinse brug over de gracht rond het *castellum* was vervangen door een noordelijker gelegen - overigens tot 1404 houten - exemplaar, de 'Borchbrugge', die in de noordoostas van de Domkerk lag. Op de plaats van de Romeinse brug bevond zich nu een trap, die naar de lageregelegen werf aan de gracht leidde. Noordelijk hiervan, dus tussen de trap en de nieuwe brug, stonden twee huisjes - 'kameren' - west en oost naast elkaar. Om de middeleeuwse burcht binnen te gaan, moest dus vanuit de Zadelstraat eerst een bocht naar links en enkele meters verder weer een bocht naar rechts worden gemaakt. Pas in de 16e eeuw zijn de trap en de kameren verwijderd en werd de inmiddels stenen brug verbreed tot de huidige breedte. Hierdoor ontstond er zicht op de onderdoorgang van de Domtoren.⁸ Nog steeds is duidelijk zichtbaar dat de Zadelstraat zich niet recht in de as van de Domtoren en -kerk bevond en bevindt.

Ook al was in de tijd van Michiel van der Borch de toegang tot de middeleeuwse burcht minder spectaculair dan in de Romeinse tijd en tegenwoordig, de weg die erheen leidde bleef een niet onbelangrijke straat in de kern van de stad, ten westen van de burcht waar de belangrijkste en oudste Utrechtse kerken stonden. In 1165 werd deze straat aangeduid als de 'platea suburbana', de straat onder de burcht. Later werd zij de 'via Lapidea' of Steenweg genoemd, voor het eerst in 1196.⁹ Mogelijk dateerde de bestrating er nog uit de Romeinse tijd.

De benaming Zadelstraat is ontleend aan de zadelmakers die er woonden. De noordkant van de straat was vanaf het derde perceel vanaf de Donkerstraat tot aan de Borchbrug tijnsplichtig aan het kapittel van Sint-Marie. Het kapittel hief ook tijnsen over alle percelen aan de zuidzijde van de Zadelstraat, waar het perceel van Michiel van der Borch gelegen was.

Het huis met de 19e-eeuwse gevel op de plek van het huiserf dat Michiel in 1335 in 'erfpacht' kreeg (Zadelstraat 18, aan de achterzijde Boterstraat 19 in Utrecht). Mogelijk kan bouwhistorisch onderzoek uitwijzen of er nog oudere bouwresten in het pand aanwezig zijn.

□ FOTO: M.W.J. DE BRUIJN.

Maar hier -in de zogeheten Omloop van Sint-Marie - moest de helft van de tijnsen gedeeld worden met de stad.

Eeuwigdurende 'erfpacht'

Van de oorkonde waarin Michiel van der Borch het genoemde perceel Zadelstraat 18 in eeuwigdurende 'erfpacht' ontving, en die in tweevoud opgemaakt werd, bevindt zich nog een origineel exemplaar in het kapittelarchief van Sint-Marie.¹⁰ We vernemen uit de oorkonde dat op het tijdstip dat Michiel het huiserf verkreeg er een huis op gebouwd werd. Het is aantrekkelijk, zij het speculatief, om te veronderstellen dat de verluchter zijn nieuwe woning bouwde van het bedrag dat de illuminatie van de Rijmbijbel hem enkele jaren eerder opgebracht had. Of het een stenen of een houten huis was weten we niet. Het lijkt erop dat de nu aanwezige bebouwing pas uit de 19e eeuw dateert, maar bouwhistorisch onderzoek is er nog niet naar gedaan.¹¹ Vaak bevinden zich nog oudere bouwsporen in opschijnlijk vrij recente panden.

Miniatuur uit de door Michiel van der Borch verluchte Rijnveld bijbel van Jacob Maerlant. Zij geeft een levendig beeld van de bouw van de Toren van Babel, die volgens de bijbel tot in de hemel moest reiken. God strafte de mensen voor hun hoogmoed door hun verschillende talen te geven waardoor de onderlinge communicatie sterk bemoeilijkt werd. Tijdens het leven van Michiel van der Borch werd op korte afstand van zijn huis in de Zadelstraat een nieuwe Domtoren gebouwd. Ook deze toren werd als een teken van hoogmoed beschouwd, en wel door de prediker Geert Grote in zijn traktaat *Contra turrum Trajectensem*.

□ COLLECTIE MUSEUM MEERMANNOWESTREENIANUM DEN HAAG (10 B 21, FOLIO 9 V)

Dat Michiel het erf in eeuwigdurende 'erfpacht' kreeg, betekende dat hij niet de koopprijs of de volledige koopprijs voldeed, maar voor het niet betaalde deel jaarlijks een bedrag betaalde, in dit geval 3 pond en 15 schellingen 'suarter Tor-noyse'. Wellicht was zijn vermogen toch niet groot genoeg om het erf volledig te kunnen aankopen; hierbij zou ook de bouw van het huis op dat moment een rol gespeeld kunnen hebben. Maar het is ook denkbaar dat de uitgever van het perceel, Johan de Witte, zelf een jaarlijkse betaling wenste in plaats van de hele koopsom.

Messenmakers en andere ambachtslieden

Zoals gezegd behoorde de Zadelstraat tot de belangrijkste straten van de stad. Zij was gelegen in de koopmanswijk 'Stathe', die ten westen van de burcht lag en ten zuiden van de oudste parochiekerk van de stad, de Buurkerk. Bodemvondsten op het Buurkerkhof wijzen al op bebouwing en

bewoning in de 8e eeuw,¹² terwijl hier al in de Romeinse tijd een vicus had gelegen. In ieder geval de zuidzijde van de Zadelstraat is pas na 1196 bebouwd. De genoemde oorkonde spreekt van grond tussen de Steenweg en de huizen ertegenover aan de zuidzijde, waarmee de bebouwing aan de zuidkant van de Boterstraat bedoeld moet zijn. Het tussenliggende diepe perceel zal nog onbebouwd en waarschijnlijk ook nog onverkaveld zijn geweest.

Maar dit veranderde in de 13e eeuw. De goederenregisters van het kapittel van Sint-Marie geven inzicht in de tijnsplichtigen vanaf die periode. Dit hoeven niet altijd bewoners te zijn, maar in veel gevallen zal dit toch wel het geval zijn geweest. In de registers komen we tot ongeveer het jaar 1400, toen het betreffende register aangelegd werd, de volgende personen met hun beroepsaanduiding tegen: Reinier Koenraadsz. messenmaker; Maarten pasteibakker; Jacob pasteibakker; Jan glazenmaker; Jan Tielmansz. glazenmaker (mogelijk dezelfde als de vorige); Rammeke smid; Arend Ram goudsmid (eveneens mogelijk identiek met de vorige); Koenraad messenmaker (waarschijnlijk de vader van de hiervóór genoemde Reinier); Bertoud schilder (bewoner van Zadelstraat 27); Willem plaatmaker; Wouter helm-maker; Willem Jansz. borduurwerker; Hendrik Katerijenz. leidekker; Ditmar Hermansz. harnasmaker; Herman spoor-maker; Floris spoormaker (bewoner); Otte zadelaar; Adam zadelaar; Hollander zadelaar; Jan van Oirschot zadelaar;

Detail van een gemeentelijke huisnummerplattegrond met Zadelstraat 18 / Boterstraat 19.

Roelof zwaardveger; Klaas kruidenaar; Bruin smid; Peter van Denemarken messenmaker; Jan messenmaker; Gobe-
lijn spoomaker; Dirk van der Stegen snijder; Michiel schilder
(Zadelstraat 18); Roelof slotenmaker; Gozewijn gespenma-
ker; en ten slotte Jacob van Tielt schedenmaker.¹³ Het betreft
dus allemaal ambachtslieden. Gezien de status van de straat
zullen de meesten als meesters en lid van een gilde zelfstan-
dig werkzaam zijn geweest.

Militair-industrieel complex

Opmerkelijk is dat de zadelaars allemaal aangetroffen wor-
den in het oostelijk deel van de straat, en dat er opmerke-
lijk veel beroepen werden uitgeoefend die te maken hadden
met de militaire uitrusting: plaatmaker, helmmaker, harnas-
maker, spoomaker, zwaardveger, schedenmaker, en in het
verlengde hiervan kunnen verder smid, messenmaker en
gespenmaker worden genoemd.¹⁴ Ook de zadelaars zullen
leveranciers van de krijgslieden zijn geweest.

Temidden van dit militair-industrieel complex komen we
ook kunstenaars - twee schilders en een borduurwerker - in
de Zadelstraat tegen. Verder kunnen hier de glazenmakers
toe gerekend worden. Hun aanwezigheid kan verklaard wor-
den uit de nabijheid van kapitaalcrachtige klanten, de vele
Utrechtse kerken en hun geestelijken, verder een aantal ede-
len met een huis in de stad en rijke patriciërs.

Maar er is nog een andere factor waarschijnlijk: deze kunst-
producenten waren vanouds lid van het gilde van de zadel-
laars. Dat met name de schilders deel uitmaakten van dit
'militaire' gilde, is mogelijk te verklaren uit het feit dat de
benaming 'schilder' oorspronkelijk verwijst naar het beschild-
eren van de schilden met de wapens van de legeraanvoer-
ders. In het Latijnse *pictor*, dat voor Michiel van der Borch in
het goederenregister gebruikt wordt, vindt men deze ety-
mologie overigens niet terug en de Nederlandse benaming
schilder ben ik voor Michiel niet tegengekomen.

Het Utrechts zadelaarsgilde bestond wellicht al in de 13e
eeuw, maar is pas gedocumenteerd in de 14e. Het is zeer wel

Gezicht op de Mariaplaats en de Zadelstraat 1895. Kabinetkaart uitgegeven door A. Jager.

□ COLLECTIE PHOTOMUSEUM 19TH CENTURY PHOTOGRAPHY (WWW.PHOTOMUSEUM.NL)

denkbaar dat Van der Borch er belang aan heeft gehecht te
wonen in de buurt van degenen met wie hij in één van de
ambachtsgilden verenigd was.

Zoon Jan en dochter Barbara

In het betreffende goederenregister waarin de percelen
van de Omloop van Sint-Marie en hun bezitters vermeld
worden, vinden we als opeenvolgende tijsplichtigen voor
het perceel Zadelstraat 18 vermeld: Michiel de schilder, zijn
vrouw Liesbet, zijn zoon Jan, Roelof van der Hontsborch en
omstreeks 1400, toen het register werd vervaardigd, Roelof
slotenmaker. Behalve Michiel en zijn vrouw Liesbet, die hem
gezien deze opsomming overleefde, leren we dus uit dit
register ook zijn zoon Jan kennen.

Dat het echtpaar ook een dochter had, vernemen we uit een
oorkonde van 14 juli 1364, opgenomen in een oorkonde van
20 juli van dat jaar, waarin het Utrechtse kapittel van Sint-

Jan aan de burger van Utrecht Arend Loef en zijn vrouw Barbara, dochter van Michiel de verluchter, een huiserf aan de oostzijde van de Middelstraat (de tegenwoordige Lange Jufferstraat) in de Sint-Janskamp in eeuwigdurende 'erfpacht' geven.¹⁵ Omdat in de oorkonde de bij een overledene gebruikelijke aanduiding 'wijlen' bij de vermelding van Michiel ontbreekt, mogen we aannemen dat hij in genoemd jaar nog in leven was. Dit weersprekt de wel geuite veronderstelling dat Michiel de verluchter pas op latere leeftijd in Utrecht is komen wonen. Zoals gezegd overleed hij eerder dan zijn vrouw Liesbet.

Al blijven de gegevens beperkt, toch is Michiel van der Borch - de oudste schilder in de Noordelijke Nederlanden die we bij naam kennen - ons inmiddels iets meer nabij gekomen.

Noten

- 1 Den Haag, Museum Meermanno, Hs. 10 B 21, f. 152v. Zo letterlijk mogelijk getranscribeerd. Voor de overige citaten en bijlagen hanteer ik in grote lijnen de kritisch-normaliserende methode van de *Richtlijnen voor het uitgeven van historische bescheiden* (Den Haag 1988⁶).
- 2 Afgebeeld in het augustusnummer van *Oud-Utrecht*, p. 106, bij de recensie van J. van Heel van de tentoonstelling *Beeldschone Boeken* in het Catharijneconvent.
- 3 De meest recente publicatie is C.A. Chavannes-Mazel, *Maerlants Rijmbijbel in Museum Meermanno* (Den Haag 2008). Hierin staat op p. 13 abusievelijk vermeld dat hij in 1332 burger van Utrecht is geworden.
- 4 K. van der Horst, *Illuminated and Decorated Medieval Manuscripts in the University Library, Utrecht* (Maarssen / 's-Gravenhage 1989) 10. Het daar aangekondigde artikel is nooit verschenen (vriendelijke mededeling van de auteur). De vindplaats van het stuk is: Het Utrechts Archief (verder HUA), Archief van de stad, Supplement, nr. 11.
- 5 Ik zet erfpacht tussen aanhalingstekens, omdat dit recht niet verward mag worden met de moderne erfpacht. De middeleeuwse eeuwigdurende 'erfpacht' verschafte de verkrijger een sterker recht dan de huidige erfpacht. Zie M.W.J. de Bruijn, *Husinghe ende hofstede. Een institutioneel-geografische studie van de rechtspraak over onroerend goed in de stad Utrecht in de Middeleeuwen* (Utrecht 1994) 260-272.
- 6 Het Utrechts Archief, Archief van het kapittel van Sint-Marie (Sint-Marie), nr. 2157.
- 7 idem, nr. 360-2 (goederenregister mensurnaalkamer 1487).
- 8 De Bruijn, a.w. 81-87.
- 9 idem, met name 347, 385-386.
- 10 Blijkens de oorkonde is zij in tweevoud opgemaakt.
- 11 Vriendelijke mededeling van de gemeentelijk bouwhistoricus van Utrecht, A.F.E. Kipp.
- 12 C.A.M. van Rooijen, 'Buurkerk', in: *Archeologische en Bouwhistorische Kroniek van de Gemeente Utrecht 1991-1992* (Utrecht 1994) 7-11; H.L. Wynia en C.A.M. van Rooijen, 'Buurkerkhof', *Archeologische Kroniek van de Provincie Utrecht 1996-1997* (Utrecht 1998) 75-79.
- 13 HUA, Sint-Marie 360-2, fol. 2³-3³ en fol. 4³-4⁷.
- 14 De gespenmaker wordt aangeduid als Gozewijn 'bokelmaker'. Het is dezelfde als 'Goswiin de boekelaermaecker' in de oorkonde van 1335 waarin Michiel van der Borch zijn perceel in eeuwigdurende 'erfpacht' krijgt. Een *bokel* (Frans *boucle*, Engels *buckle*) was aanvankelijk de knop op een schild.
- 15 HUA, Archief van het kapittel van Sint-Jan, nr. 378. Zie voor de ligging van dit perceel (achter het huidige Lucasbolwerk) De Bruijn a.w., 341-343.

Agenda

Historisch Café

Op *vrijdag 11 december* vertelt Wichert van Dijk, directeur van de Monumentenwacht Utrecht, over de belangrijkste taak van de Monumentenwacht: proberen het verval van cultuurhistorische bouwwerken in de provincie te voorkomen. De medewerkers van de Monumentenwacht voeren regelmatig inspecties uit, verhelpen zelf kleine gebreken en geven deskundig advies over grotere noodzakelijke onderhoudswerkzaamheden.

En op *vrijdag 8 januari* 2010 vertelt Jaap van Benthem, oud-docent muziekwetenschap aan de Universiteit Utrecht, over leven en werk van dr. Johan Wagenaar (1862-1941), belangrijk en boeiend componist, Domorganist, dirigent en directeur van de Utrechtse Muziekschool.

Het Historisch Café vindt plaats in het Zaadhuis van het Universiteitsmuseum, ingang via de Eligenstraat 37c (vanaf de Lange Nieuwstraat de zevende deur aan de rechterkant). Aanvang 17 uur, toegang gratis.

Van der Monde-lezing

Utrechtse ridderhofsteden uit de Gouden Eeuw is het onderwerp van de 25e Nicolaas van der Monde-lezing die uitgesproken wordt door Koen Ottenheim, hoogleraar architectuurgeschiedenis aan de Universiteit Utrecht.

Rond het midden van de 17e eeuw zijn in het Sticht verschillende adellijke huizen gebouwd in een voor die tijd eigenzinnige, 'riddermatige' stijl die afweek van het classicisme dat elders in het land gangbaar was voor de architectuur van paleizen, landhuizen en buitenplaatsen. Ottenheim zal eerst ingaan op de introductie van het classicisme in Utrecht in de eerste helft van de 17e eeuw en vervolgens de Stichtse eigenzinnigheid en de relatie tot ontwikkelingen elders in Europa behandelen.

De Van der Monde-lezing vindt plaats op dinsdag 9 februari 2010 om 20.00 uur in de Pieterskerk, Utrecht. De kerk is vanaf 19.30 uur geopend en de toegang is gratis.

Colofon

Tweemaandelijks tijdschrift - 82e jaargang nr. 6 / december 2009 / ISSN 1380-7137

Deadline agenda nummer 1: 5 januari 2010

Een uitgave van de Vereniging Oud-Utrecht, vereniging tot beoefening en verspreiding van de kennis der geschiedenis alsmede het waken over het behoud van het cultureel erfgoed van stad en provincie Utrecht.

Losse nummers prijs: €2,50. Verkrijgbaar bij Het Utrechts Archief, Alexander Numankade 199, Broese Stadhuisbrug 5, Bruna Nachtegaalstraat 83 en RonDom, Damplein 9.

Redactie M. van Lieshout (eindredactie), L. Dorsman, E. de Lig, M. van Oudheusden, J. Pennings, P. Rhoen, B. van Santen, K. van Vliet.

Redactieadres Postbus 131, 3500 AC Utrecht / redactie.tijdschrift@oud-utrecht.nl

Bijdragen Sturen aan de redactie. Aanlevering via e-mail. Maximale omvang is 2.500 woorden incl. noten en literatuuropgave. Auteurs wordt gevraagd zich te houden aan de redactionele richtlijnen, verkrijgbaar via de redactie of in te zien op de website. Illustratiesuggesties zijn zeer welkom.

Ontwerp Jeroen Tirion [BNO], Utrecht **Druk** Roto Smeets Grafische Services

Vereniging Oud-Utrecht

Voorzitter H.A.H.A. Willemsen **Secretariaat** Postbus 91, 3500 AB Utrecht / tel: 0647 980 928 / secretariaat@oud-utrecht.nl

Ledenadministratie ING-bank 575 520, Zoetermeer. U kunt zich opgeven door te schrijven naar Oud-Utrecht, Leiwater 67, 2715 BB Zoetermeer. *Opzegging* van het lidmaatschap dient schriftelijk te geschieden bij de ledenadministratie vóór 1 december. **Contributie** €30,- per jaar (huisgenootlidmaatschap €12,50 / jongeren tot 26 en U-pashouders €17,50 / bedrijven €50,-).

Verhuizen of toch verbouwen? Dat vraagt om een gratis waarde-indicatie..!

Verkoop: Verkopen van een woning is een specialistische aangelegenheid. ERA Makelaardij Utrecht is een actieve, scorende makelaar die dit op een succesvolle wijze voor u kan verzorgen.

Gratis aankoopadvies: Heeft u zelf een woning gevonden, neem ERA Makelaardij Utrecht dan mee als uw eigen makelaar voor één gratis begeleiding met advies. Uiteraard kunnen wij daarna ook het hele aankoopproces voor u begeleiden.

NVM Taxatierapport actietarief € 100,- + 1% (excl. btw) over de getaxeerde waarde, voor de juiste waarde op papier. Dit rapport wordt door alle financiële instellingen geaccepteerd.

Wilt u uw persoonlijke mogelijkheden bespreken, dan doen wij dat graag.
Dit gesprek kost u niets en levert waardevolle informatie op.
Bel voor een afspraak of lever onderstaande bon bij ons in.

Makelaardij Utrecht

Burgemeester Reigerstraat 65,
3581 KN Utrecht

Tel: 030 - 233 21 32

info@eramakelaardijutrecht.nl

www.EraMakelaardijUtrecht.nl

ERA verkoopt huizen!

BON VOOR GRATIS WAARDE-INDICATIE / AANKOOPADVIES.

Naam:

Straat:

Postcode: Plaats:

Telefoon:

ZOELLEN

AANNEMERSBEDRIJF

Uw aannemer:

- flexibele organisatie
- uitstekende prijs/kwaliteit verhouding
- tevreden klanten bepalen ons succes
- wij doen wat we zeggen
- grote betrokkenheid bij klant en project
- wij maken bouwen voor de opdrachtgever tot een feest

Meer weten? Bezoek onze website www.vanzoelen.nl

aannemersbedrijf van Zoelen bv
Nevadadreef 58, Utrecht
tel 030 - 263 11 11

GRESNIGT & VAN KIPPERSLUIJS Advocaten

Gresnigt & Van Kippersluis Advocaten is een advocatenkantoor met vestigingen in Utrecht, IJsselstein, Woerden en Deventer.

De juridische dienstverlening kenmerkt zich door een gedegen aanpak en een persoonlijke benadering. Op deze wijze is Gresnigt & Van Kippersluis Advocaten al meer dan vijftig jaar met recht een goede partner.

Voor meer informatie: mr J.J. Degenaar, Biltstraat 97, Utrecht
(030 - 231 66 31) of www.gvk-advocaten.nl

Domtoren Utrecht

Dé historische locatie in Utrecht voor uw vergadering, huwelijksvoltrekking, receptie of feest. Met of zonder privé rondleiding. Overdag en s'avonds!

Voor meer informatie

RonDom
Domplein 9-10 (naast de Domtoren), 3512 JC
Utrecht, T (030) 233 30 36, F (030) 230 01 08,
email: rondom@ubt.nl, www.domtoren.nl

Kantooradres
Hooghiemstraplein 132
3514 AZ Utrecht

Correspondentie uitsluitend
Postbus 12062
3501 AB Utrecht

Mr J.C.V. Geenen

t 06 - 482 17 115
f 030 - 233 45 95
jcvgeenen@geenenbedrijfsjuristen.nl
www.geenenbedrijfsjuristen.nl

Onder meer:

- Het vervaardigen van contracten op diverse rechtsgebieden waaronder het vennootschaps- en ondernemingsrecht, het arbeidsrecht én huurrecht
- Het verlenen van advies én bijstand op deze rechtsgebieden
- Behandeling én overname van incasso's

BIJ KONINKLIJKE BESCHIKKING
HOFLEVERANCIER

TAILORS SINCE 1850

WILLEMARS

**EXCLUSIEVE
KLEDING
EN MODES**

MAATKLEDING

**OUDEGRACHT 118
UTRECHT
TEL. 030-231 01 74**

Het is tijd voor inspiratie.

De Rabobank heeft iets met kunst en cultuur. Eerlijk gezegd: we zijn er gek op. En onze smaak is al even breed als die van u. Popmuziek of klassiek, Cobra of impressionisme, vaandelzwaaien of klootschieten, het is ons allemaal even lief. Daarom krijgen heel veel verschillende evenementen onze steun. En u krijgt met de Europas van de Rabobank 50% korting bij meer dan 450 musea. Want we willen graag dat iederéén kan genieten van kunst en cultuur.

Het is tijd voor de Rabobank.

Rabobank